

İBN HACER el-ASKALÂNÎ

(ابن حجر العسقلانی)

Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed
b. Âli b. Muhammed el-Askalânî
(ö. 852/1449)

Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.

22 Şâban 773'te (28 Şubat 1372) eski Mısır'da doğdu. Adı veya lakabı Hacer olan yedinci dedesine nisbetle İbn Hacer diye meşhur oldu. Ebü'l-Fazl künyesiyle ve ailesinin memleketi olan Filistin'deki Askalân şehrine nisbetle Askalânî, soyunun dayandığı Kinâne'ye (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, III, 196) nisbetle Kinânî olarak anıldı. Babası, dedeleri gibi ticaretle uğraşması yanında kırâat-i seb'âyı bilen, şiir yazan ve Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ına istidrâk kaleme alan bir âlimdi. İbn Hacer dört yaşında iken babası öldü. Bir müddet sonra annesi Nicâr da (*El²* [Fr.], III, 799'daki Tüccâr kaydı yanlıştır, bk. Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 33) vefat edince ablası ile yalnız kaldı. Ancak babaları vefat etmeden önce onları biri âlim, diğeri tüccar iki arkadaşına emanet etmiş olup babalarından ve annelerinden hayatları boyunca kendilerini refah içinde yaşatacak bir servet kalmıştı. Her iki çocuğunun eğitimine önem veren babaları küçük yaşta onları ilim meclislerine götürmüş ve İbn Berdis, Şemseddin el-Kirmânî, Zeynüddin el-İrâkî gibi muhaddislerden kızı için icâzet almıştı. Hâmlerinden tâcir olan Zekiyyüddin el-Harrûbî Mekke'de mücâvir olarak kaldığı zaman İbn Hacer de yanında bulundu. Hıfzını Muhammed b. Muhammed es-Seftî'den dokuz yaşında tamamladı. On iki yaşında iken Harrûbî ile birlikte tekrar Mekke'ye gitti. Hadis tahsiline Mekke'de başlayarak ilk hocası Abdullah b. Muhammed en-Neşâverî'den *Şahîh-i Buhârî*'nin çoğunu ve Mekke Kadısı Cemâleddin İbn Zahîre'den Cemmâilî'nin *'Umdetü'l-aḥkâm*'ını okudu. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh*'i ile Abdülgaḥfâr el-Kazvî'nin *el-Hâvi's-şâgîr*'ini, Harîrî'nin *Mülhatü'l-i'râb*'ı ile İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sini, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muḥtaşar*'ını, Kâdî Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vüṣûl* ve İrâkî'nin *el-Elfiyye* adlı eserlerini ezberledi (Sehâvî, *el-Cevâhîr ve'd-dürr*, I, 64). Harrûbî'nin vefatından sonra (787/1385) tahsiline üç yıl ara verdi. Ardından diğ. hâmisî İbnü'l-Kattân es-Semennûdî'nin derslerine devam ederek fıkıh, usûl-i fıkıh, Arap dili, hesap gibi ilimlere dair kitaplar okudu. Daha sonra tarihle ve râvilerle ilgilenen

İbn Hacer 792 (1390) yılından itibaren edebî ilimlerle meşgul oldu. Şair ve edip Muhammed b. İbrâhim el-Beşteki'den faydalanarak edebî kültürünü geliştirdi ve çoğu dinî konulara, Hz. Peygamber'in methine dair şiirler yazdı. İbn Hacer 796'dan (1394) itibaren kendini tamamen hadise verdi ve aynı yıl Zeynüddin el-İrâkî'nin ders halkasına katıldı. Hocasının vefatına kadar on yıl devam eden bu süre içinde ondan *el-Elfiyye* adlı eseriyle bu esere yazdığı şerhi okudu. Yine İrâkî'den, İbnü's-Salâh'ın *Muḥaddime*'sinde müphem gördüğü konuları açıklamak üzere kaleme aldığı *et-Takyîd ve'l-İzâh*'ını, Beyhakî ve Dârekutnî'nin *es-Sünen*'lerini, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh* dışındaki bazı eserlerini, İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sini okudu ve bunları okutmak üzere icâzet aldı. Hocası kendisine "hâfız" unvanını verdi. O günden itibaren bu unvan tek başına söylendiği zaman sadece onu hatırlatacak kadar özel bir anlam kazandı. İrâkî'nin vefatından sonra damadı ve talebesi Nüreddin el-Heysemî'den tahsiline devam etti. Ondaki *Mecma'u'z-zevâ'id*'ini okurken gördüğü bazı kusurları tesbit etmeye başladıysa da hocasının buna üzüldüğünü görünce vazgeçti.

İbn Hacer fıkıh ve usulü, tefsir, lugat, edebiyat ve tarihle de meşgul oldu. Burhâneddin İbrâhim b. Mûsâ el-Ebnâsî'den Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'ini, İbnü'l-Mülâkkın'dan bu esere yazdığı şerhi, Şâfiî fakihî Ömer b. Raslân el-Bulkînî'den Müzenî'nin *el-Muḥtaşar*'ı ile Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn*'ini, ayrıca *Şahîhîyân* ve *Sünenü Ebî Davûd* başta olmak üzere pek çok eseri, bu arada yirmi dokuz yıl boyunca faydalandığı Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâla'dan Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vüṣûl*'ünü, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muḥtaşar*'ını, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel* ve kendisinin *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserlerini okudu. Kiraat ilmini Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî eş-Şâmî'den öğrendi (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, I, 79-201). Kendisine Nesâî'nin *es-Sünen*'inin tamamını okuduğu Ahmed b. Hasan es-Süveydâvî'den altmıştan fazla kitabın (*a.g.e.*, I, 299-351), Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini huzurunda okuduğu Ebû'l-Meâli Abdullah b. Ömer el-Halâvî'den 100 kadar kitabın (*a.g.e.*, II, 27-81) bazı bölümlerini, Muhibbüddin Muhammed b. Abdullah el-Meydûmî'den muhtelif cüzlerden başka İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmü'l-hadîs*'ini okudu.

Yirmi yaşında ilmi seyahatlere başlayan İbn Hacer İskenderiye'de çeşitli âlimlerden okuduğu eserlere dair bilgileri, şiirleri ve mektuplaşma örneklerini *ed-Dürrü'l-muḍîyye min fevâ'idü'l-İskenderiyye* adlı bir cüzde topladı. Ardından Hicaz'a, oradan Yemen'e geçti (800/1397). Taiz, Zebîd, Aden, Vâdilhasib gibi şehirleri dolaşarak tanınmış âlimlerden faydalandı; özellikle *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*'in müellifi Firûzâbâdî ile tanışıp ona bu eserin çoğunu okudu ve rivayet izni aldı. Kendisi de birçok âlime hadis rivayet etti. Yemen Meliki el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas er-Resûlî, İbn Hacer'in kendi ülkesinde bulunduğunu öğrenince onu Zebîd'e davet etti. İbn Hacer de melike, kendi el yazısıyla kırk cilt hacmindeki *Mûsâmirü's-sâhîr* ve *mûsâhirü's-sâmir* adlı edebî notları ile daha başka kitapları hediye etti ve melikin hac için gönderdiği bir kafilayla aynı yıl Mekke'ye gitti. Altı yıl sonra ikinci defa uğradığı Yemen'den ülkesine dönerken bindiği gemi parçalanınca çok miktarda parası, kendisinin istinsah ettiği Mizzî'nin *Tuḥfetü'l-eşraf bi-mâ'rifeti'l-etraf*'ı ve kendine ait bazı eserler kayboldu. 800 (1398), 805 (1403), 815 (1412) ve 824 (1421) yıllarında haccetmek, mücâvir olarak kalmak ve ilmi faaliyetlerde bulunmak üzere gittiği Hicaz'da çeşitli âlimlerden faydalandı, birçok kimse de onun eserlerini okuma ve rivayetlerini dinleme imkânı buldu. 802 Şâbanında (Nisan 1400) gidip 100 gün kaldığı Dimaşk'ta, Gazze, Nablus, Remle, Kudüs, el-Halîl ve Sâlihîyye gibi ilim merkezlerinde muhtelif âlimlerden istifade etti ve onlardan çeşitli kitapların (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 131-132) rivayet hakkını elde etti. Moğollar'ın Dimaşk'a doğru gelmekte olduğu duyulunca Mısır'a döndü. Şâban 836'da (Nisan 1433) Mısır Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay ile birlikte Şâfiî kadısı olarak Âmid'e (Diyarbakır) gitti. Uğradıkları şehirlerde imlâ meclisleri akdedip hadis rivayet etti. Sibt İbnü'l-Acemî ve İbn Hatîb en-Nâsiriyye ile Halep'te görüştü. Bedreddin el-Aynî'nin daveti üzerine onunla Ayn-tab'a (Gaziantep) gitti. Bu sırada Aynî'nin bazı şiirlerini yazıp kendisinden hadis rivayet etti. Beş ay kadar süren bu seyahatin hâtıralarını *Celebü Haleb* adlı eserinde topladı.

Elli beşi kadın 628 hocadan faydalanan İbn Hacer'in (hocaları için bk. Sehâvî, *el-Cevâhîr ve'd-dürr*, I, 135-177) kadın hocaları arasında kendilerinden çeşitli eserler okuduğu Fâtıma et-Tenûhiyye ile Fâtı-

ma el-Makdisiyye anılabilir. Hocaları ile onlardan okuduğu kitapları *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-mu'cemi'l-müfehres*'te toplamıştır. Kendisinden de pek çok talebe faydalanmış olup Şemseddin es-Sehâvî bunlardan 500 kadarının adını zikretmektedir (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 300). Tanınmış öğrencileri arasında eserlerinin çoğunu rivayet eden Sehâvî başta olmak üzere Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, Necmeddin İbn Fehd, Takıyyüddin İbn Fehd, İbn Tağrıberdî, İbn Kutluboğa, Bikâî, Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne, Necmeddin İbn Kâdî Aclûn, Burhâneddin İbn Müflih, İbnü'l-Mibred, İbn Emîru Hâc, İbnü'l-Haydırî ve Zekerıyyâ el-Ensârî bulunmaktadır.

İbn Hacer 806 (1403) yılında resmen hocalık vazifesine başladı. Aynı yıl Şeyhüniyye, 809'da (1406) Mahmûdiyye medreselerinde hadis hocalığına getirildi. 812-819 (1409-1416) yılları arasında el-Cemâliyye el-Müstecidde Medresesi'nde, 833'te (1430) İbn Tolun Camii'nde, 836'daki (1433) Dimaşk seyahatinde Eşrefiyye Dârülhadisi'nde ve vefatından bir yıl önce yapılan Zeyniyye Medresesi'nde hadis okuttu. Hadis hocalığı yanında 813 (1410) yılından itibaren Baybars Hankahı'nda meşihat görevini üstlendi. İbnü's-Salâh'tan (ö. 643/1245) sonra devam ettirilmeyen imlâ meclisleri geleneğini yeniden canlandıran Zeynüddin el-İrâkî'nin ardından özellikle Baybarsiyye ile Şeyhüniyye'de ve Kâmilîyye Dârülhadisi ile Nil kenarındaki evinde vefatına kadar bu meclisleri sürdürerek 1150 kadar mecliste yaklaşık on cilt hacmindeki hadisleri âdet olduğu üzere ezbere yazdırdı. Onun *el-Emâli'l-hadîsiyye*'si bu gayretinin ürünüdür. Ayrıca Şeyhüniyye, Şerifiyye, Müeyyidiyye, Harrûbiyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh okuttu.

İbn Hacer, 811 (1408) yılından vefatına kadar Dârüladl'de Şâfiî mezhebine göre fetva verme görevini yürüttü. Mısır Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin

Barsbay'ın teklifi üzerine, yirmi yedi yıl boyunca ısrarla reddetmesine rağmen 22 Muharrem 827'de (26 Aralık 1423) talebesi Alemüddin Sâlih b. Ömer el-Bulkînî'nin azledilmesiyle boşalan Mısır Şâfiî başkadipliğini kabul etti (İbn Hacer, *İnbâ'u'l-gumr*, VIII, 39). Çeşitli şikâyetler yüzünden yedi defa azledildiği, fakat her defasında haklılığı anlaşılacak tekrar getirildiği bu görevini vefatından birkaç ay önce sine kadar (25 Cemâziyelevvel 852/27 Temmuz 1448) devam ettirdi. Bu görevi, onun devlet yapısını ve toplumu iyi tanımasına ve bu tecrübelerini eserlerine yansıtmasına vesile olmuştur.

Tesirli vaaz ve hutbeleriyle tanınan İbn Hacer 819'da (1416) Ezher, daha sonra Amr b. Âs, kadılığı süresince de sultanın bulunduğu Kal'a camilerinde hatiplik yaptı. Nüreddin er-Reşîdî'nin vefatı üzerine Hüseyniyye'deki Zâhir Camii'nde vâizlik görevi ona verildi. İbn Hacer, ayrıca Mahmûdiyye Medresesi Kütüphanesi'nin yöneticiliğini de üstlendi. Bu görevi sırasında, Burhâneddin İbn Cemâa'nın hayatı boyunca topladığı eserleri ve önemli bir kısmı müellif hattıyla olan 4000 değerli kitabı ihtiva eden kütüphanedeki kitapların fihristlerini hazırlamış, kaybolan bazı kitapları istinsah etmiş veya onların yerine kendi kitaplarını vermiştir.

İbn Hacer 28 Zilhicce 852'de (22 Şubat 1449) Kahire'de dizanteriden öldü. Onun bu tarihten dokuz veya on gün önce vefat ettiği de söylenmektedir. Cenazesini taşıyanlar arasında bulunan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (Takıyyüddin İbn Fehd, s. 338) teklifi üzerine cenaze namazını Abbâsî halifesi kıldırdı ve Karâfetüssuğrâ Kabristanı'na defnedildi. İbn Teymiyye'nin vefatından sonra hiçbir cenazede bu kadar büyük bir cemaatin toplanmadığı, Mekke, Kudüs, Halep, Dimaşk gibi birçok şehirde onun için gıyabî cenaze namazı kılındığı, pek çok şair tarafından birkaç cilt tutacak hacimde mersiyeler yazıldığı belirtilmektedir.

İbn Hacer yirmi beş yaşında iken Abdülkerîm b. Ahmed b. Abdülazîz'in kızı Üns ile evlendi. Zeynüddin el-İrâkî, Alâî'nin oğlu Ebû'l-Hayr, Zehebî'nin oğlu Ebû Hüreyre gibi âlimlerden çeşitli eserler okuyan ve hadis alanında kendini yetiştirerek tanınmış kimselere *Şahîh-i Buḥârî* gibi eserleri okutan Üns'ten beş, daha sonra evlendiği eşinden de bir kızı oldu. Kızlarının hepsi kendi sağlığında öldü. İbn Hacer daha sonra üçüncü defa evlendiyse de tek erkek çocuğu, Tatar asıllı câriyesinden doğan (815/1412) Ebû'l-Meâlî Bedreddin Muhammed'dir. Fıkıh sahasında yetişmesini arzu ettiği oğlunu kendisi okuttuğu gibi onun Suriye ve Mısır'ın ile gelen âlimlerinden okuyup icâzet almasını sağladı. *Bulûğu'l-merâm*'ı oğlunun ezberlemesi için kaleme aldığı, fakat onun eserin az bir kısmını ezberlediği bilinmektedir. Ebû'l-Meâlî Bedreddin, Baybars Hankahı şeyhliğinde bulunmuş ve Hüseyniyye Medresesi'nde hadis okumuşsa da bu görevleri onun yerine daha çok babası yapmıştır. Tolunoğlu Camii'nde imamlık da yapan Ebû'l-Meâlî, babasının *Nuḥbetü'l-fiker* adlı kitabını *Netf-cetü'n-naẓar* adıyla şerhetmiştir. Onun bazı tutumları sebebiyle babasını sıkıntıya soktuğu ve babasının eserlerini muhafaza etmek için gayret sarfetmediği kaydedilmektedir. İbn Hacer'in en büyük kızı Zeyn Hatun'dan olma Sibt İbn Hacer diye tanınan torunu Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Şâhin tarih, fıkıh ve hadis sahalarında yetmiş, çoğu tabakata dair olmak üzere çeşitli eserler kaleme almış, dedesinin *Bulûğu'l-merâm*'ını *Minḥatü'l-kirâm* adıyla şerhetmiş ve onun bazı görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca edebiyat ve belâgat gibi konularda dedesini tenkit etmişse de Sehâvî bu tenkitlerin isabetli olmadığını ortaya koymuştur (*ed-Ḍav'ü'l-lâmi'*, X, 315-317).

İbn Hacer orta boylu, zarif görünümlü olmakla birlikte heybetli ve hareketli bir kimseydi. Yiyecek içmeye önem vermezdi. Süratli anlayışı ve güçlü hafızası sebebiyle, bir şey yazarken aynı zamanda kendisine okunan metinleri takip ve tashih edebilirdi. Hacda zemzem içerken Zehebî derecesinde hadis hâfızı olmak için dua ettiği söylenir (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, 106, 109, 319). Süratli okuma ve yazma alışkanlığına sahip olan İbn Hacer, kalemini kâğıttan kaldırmadan yazdığı için altın zincire benzetilen hattını herkesin kolay okuyamadığı belirtilmektedir. İbn Hacer bütün vaktini okumak, okut-

İbn Hacer
el-Askalânî'nin
türbesi
ve kabri –
Kahire /
Mısır

mak, eser yazmak, fetva vermek veya ibadet etmekle geçirdi. Mekke'ye ve Yemen'e giderken bineğinin üzerinde kitap yazmaya devam etmiş, *el-Vukûf 'alâ mâ fî Şaḥîhi Müslim mine'l-mevkûf* adlı cüzünü üç günde kaleme almıştı. Mutevazi bir kişiliğe sahip olan İbn Hacer az konuşur, kimseyi gücendirmemeye dikkat ederdi. Talebelere şefkatli davranır, isteklerini geri çevirmez, değerli kitaplarını dahi ödünç vermekten kaçınmazdı. İbn Hacer görevlerinden aldığı maaşları çeşitli hayırlara sarfeder, görevli gittiği yerlerde devlet parasıyla hazırlanan şeyleri yemez, ayrıca fakirlere yardım ederdi. Seyahatlerinde ve rahatsızlandığında bile tehecüd namazını kılar, her fırsatta oruç tutardı.

Eserlerinde tenkit ettiği kişilerin, özellikle görevleri dolayısıyla aralarında rekabet bulunan bazı meslektaşlarının biyografilerini yazarken son derece dürüst davranır, talebesi bile olsa kendilerinden faydalandığı kimselerin adını zikreder, eserlerini başkalarının kitaplarından yaptığı nakillerle meydana getirip de kaynaklarından söz etmeyen kimseleri eleştirirdi (a.g.e., I, 315-318). Hocalarına beslediği saygı onların ilmî hatalarını tenkit etmesine engel olmazdı (meselâ bk. *Fethu'l-bârî*, IX, 375, 430-431; X, 185).

İbn Hacer ile Velîyyüddin es-Seftî, Muhammed b. Atâullah el-Herevî, Şemseddin el-Hirmâvî ve Muhammed b. İsmâil el-Venâî gibi âlimler arasında kâdilkudâtılık, müderrislik gibi görevler sebebiyle rekabet meydana gelmiştir. Seftî'nin kendisine yaptığı haksız ithamlar üzerine *Red'u'l-mücrim fi'z-zebbi 'an 'ırzî'l-müslim* adlı bir kırk hadis kitabı kaleme alması bu rekabetin derecesi hakkında fikir vermektedir. Ancak onun en önemli ihtilâfî Hanefî kâdilkudâtî Bedreddin el-Aynî ile olmuştur. Her ikisi de 836'-da (1433) el-Melikü'l-Eşref Barsbay'la Âmid'e, oradan da Aynî'nin daveti üzerine Ayıntab'a gitmesine, İbn Hacer'in bu seyahatte Aynî'den hadis rivayet etmesine rağmen daha sonra araları açılmış, Aynî onu ilmin itibarını korumayıp makam ve menfaat için sultana boyun eğmekle suçlamıştır. Halbuki İbn Hacer, kendisine ısrarla teklif edilen kâdilkudâtılık görevini kabul etmeyip uzun süre direnmiş, kabul ettikten sonra da her konuda doğru bildiğini yapmıştır. Ayrıca Barsbay'ın teklif ettiği kadılık ve sır kâtipliği görevlerini, onun oğlu el-Melikü'n-Nâsir'in önerip iki yıl süreyle kimseye vermediği

Zebîd kâdilkudâtılığını, hatta aylık 10.000 dirhem maaşla teklif edilen Dimaşk kadılığını da reddetmiştir. İkisi arasındaki anlaşmazlığın asıl kaynağı muhtemelen İbn Hacer'in Aynî'nin bazı eserlerini tenkit etmesidir. Nitekim Aynî'nin *es-Seyfû'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Mü'eyyed* adlı manzum eserinde vezinleri bozuk 400 kadar beyti İbn Hacer *Qaze'l-âyn min nazmi ğurâbi'l-beyn*'inde bir araya getirmiş, bunun yanında onun *İk-dû'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân* adlı eserini de eleştirmiştir (*İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 3-4).

Aynî ile İbn Hacer arasındaki anlaşmazlığın diğer bir yönü onların *Şaḥîh-i Buḥârî* şerhleriyle ilgilidir. Çeşitli kaynaklarda İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'yi 817'de (1414) yazmaya başladığı kaydedilmekle beraber kendisi eserini 813 (1410) yılında kaleme almaya, beş yıl sonra da yazdığı kısımları imlâ etmeye başladığını söylemekte (*İntikâdü'l-i'tirâz*, I, 7), Aynî'nin ise *Umdetü'l-kârî*'yi 820'de (1417) yazmaya başladığı (*DîA*, VII, 121-122), İbn Hacer'in talebesi Burhâneddin İbn Hızır'dan *Fethu'l-bârî*'den yazdığı kısımları ödünç alıp onlardan faydalandığı ve eserini *Fethu'l-bârî*'nin bitirilmesinden beş yıl sonra tamamladığı (847/1443) belirtilmektedir (İbn Hacer, *İntikâdü'l-i'tirâz*, s. 10; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, I, 175, 364). Aynî, *Umdetü'l-kârî*'de *Fethu'l-bârî*'den iktibaslar da bulunmakla beraber ona tenkitler yöneltmiş, İbn Hacer'in kendi eserini diğer *Şaḥîh-i Buḥârî* şerhlerinden üstün görmesini tasvip etmemiştir. İbn Hacer de Aynî'nin *Fethu'l-bârî*'ye olan itirazını *el-İstinşâr 'ale't-tâ'ini'l-mi'sâr* ile, bu eserdeki bazı görüşlerine olan itirazlarını da *İntikâdü'l-i'tirâz* adlı eseriyle cevaplandırmıştır.

Zâhid Kevserî gibi bazı âlimler, bir müellifin daha önce yazılan eserlerden faydalanmasının tabii olduğunu söyleyerek Aynî'yi bu tartışmada haklı görmüşlerdir. Ayrıca Zâhid Kevserî, *Umdetü'l-kârî*'nin *Fethu'l-bârî*'den çok daha hacimli olduğunu, konuları mükemmel şekilde işlediğini, İbn Hacer'in eserinin ise ötekini seviyesinde bulunmadığını, eğer *Hedyü's-sârî*'yi yazmasaydı şerhinin *Umdetü'l-kârî*'den çok gerilerde kalmış olacağını söylemektedir (Takîyyüddin İbn Fehd, s. 334). Sâlih Yûsuf Ma'tûk da *Bedrüd-dîn el-Aynî ve eṣeruhû fi 'ilmi'l-hadîş* adlı kitabında (s. 225-238) Aynî'nin eserinin çok daha hacimli, bazı yönlerden daha

kullanışlı olduğunu söylemiş, buna karşılık İbn Hacer'in eserinin özellikle mukaddimesi ve baştan sona kadar değişmeyen bir üslûpta yazılması ile dikkati çektiğini ifade etmiştir. Öte yandan başta Hanefî kâdilkudâtî İbnü'd-Deyrî olmak üzere bazı Hanefî ve Şâfiî âlimleri de İbn Hacer'in eserinin önceki *Şaḥîh-i Buḥârî* şerhlerinden üstün olduğunu belirtmişlerdir (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürr*, I, 224-226). Mâlikî âlimi Abdurrahman el-Büsîrî, Aynî'nin iddialarından yola çıkarak *Mütekirâtü'l-le'âlî ve'd-dürr fi'l-muḥâkemeti beyne'l-Aynî ve'bni Hacer* (bk. bibl.) adlı eserinde Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de İbn Hacer'e yönelttiği itirazları 343 noktada toplayarak incelemiş ve sonuçta İbn Hacer'i haklı bulmuştur.

Talat Sakallı'nın *Hadis Tartışmaları* (İbn Hacer-Bedruddin Aynî [Ankara 1996]) adlı kitabı bu önemli konuyu aydınlatacak kapasitede değildir. Bu çalışmada *Umdetü'l-kârî*'ye daha fazla yer ayrılması, İbn Hacer'in faydalandığı 1430 eseri tanıtan *Mu'cemü'l-muşannefâtî'l-vâride fi Fethi'l-bârî*'nin (bk. bibl.) görülmemesi, ayrıca İbn Hacer'in *İntikâdü'l-i'tirâz*'da "başından sonuna kadar kendini savunma telâşına düştüğü" şeklinde ifadeler kullanılması onun yeterince tanınmadığını göstermektedir. İbn Hacer'in talebesi, Hanefî fakihî ve kadısı Ebü'l-Fazî İbnü's-Şihne, İbn Hacer'in hadis sahasındaki eserlerinin en büyüğünün *Fethu'l-bârî* olduğunu, onun bu eserinde başkaları tarafından yorumlanamayan birçok hadis-i şerhettiğini belirtmektedir (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürr*, I, 261). Son devir *Şaḥîh-i Buḥârî* şârihlerinden Hanefî âlimi Enverşah Keşmirî de bu iki eseri değerlendirirken *Fethu'l-bârî*'yi hadis tekniğini yansıtmaması ve tertibi yanında maksadı güzel ifade etmesi bakımından üstün görmekte, *Umdetü'l-kârî*'ye de lafızları mükemmel tarzda şerh ve tefsir etmesi, İslâm büyüklerinin sözlerini derleyip toparlaması açısından daha değerli bulmaktadır (*Feyzü'l-bârî 'alâ Şaḥîhi'l-Buḥârî*, I, 38). Aynî'nin İbn Hacer'i son hastalığı sırasında ziyaret etmesi, aralarındaki ihtilâfın ilmî tartışmadan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

İlmî Şahsiyeti. İbn Hacer hayatının büyük bölümünü hadis ilmine vermiş, bu ilmin hem rivayet hem dirayet sahalarında devrinin en yetkili âlimi olmuştur. Başta örnek aldığı Zehebî gibi olmayı isterken sonraları onun *Mîzânü'l-i'tidâl*'ini tamamlamak için *Lisânü'l-Mîzân*'ı yazma-

şı, hadis rivayet ve dirayet ilimlerinin çeşitli dallarında 170 kadar eser kaleme alması onun hadis sahasındaki üstün yerini ortaya koymakta, *Taghliku't-ta'lik*'i 350 kadar eserden, *Fethu'l-bârî*'yi de 1430 kaynaktan faydalanarak kaleme alması, önemli bir kısmı günümüze ulaşmayan zengin bir hadis edebiyatından istifade ettiğini göstermektedir. Usûl-i hadîs konusundaki eserleri kendisinin orijinal görüşlerini yansıtmakta olup hadis ricâline dair çalışmaları, meşhur âlimlerin râviler hakkındaki tesbitlerine dair tashihlerle doludur. Bir konudaki pek çok rivayeti onlarca eserden ancak modern yöntemlerle toplamak mümkün olduğu halde İbn Hacer'in o çağda bunu başarması veya bir hadisin farklı rivayetlerinin kaç râvi tarafından nakledildiğini ortaya koyması, muallak olduğu sanılan bir rivayetin mevsûl ve muttasıl olduğunu göstermek amacıyla o rivayetin birçok kaynağını zikredebilmesi (*Taghliku't-ta'lik*, II, 314-317) onun ilmî derinliğini göstermektedir. İzzeddin İbn Abdüsselâm, İbn Hacer'in Buhârî gibi olmasa bile ondan çok aşağı kalmadığını söylemektedir (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer*, I, 242). "Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadis" unvanı verilen nâdir muhaddislerden biri olan İbn Hacer'in hadis konusundaki en önemli çalışmaları Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'iyle ilgili olanlardır.

İbn Hacer, tahsil hayatının daha ilk dönemlerinde şair ve edebiyatçı Muhammed b. İbrâhim el-Beşteki gibi hocalarının ve kendisine örnek aldığı Zehebî'nin aynı zamanda tarihçi olmasının etkisiyle tarih bilmenin önemini anlamış, hadisle tarihin yakın ilgisini, bir muhaddis için râvilerin hayatlarını çok iyi bilmenin zaruretini tesbit ederek tarihle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Öte yandan üstlendiği önemli görevler sebebiyle devlet adamlarıyla yakın ilişki içinde bulunması, bir kısmının biyografisi için yegâne kaynak olması, onu bu konulardaki bilgilerini *İnbâ'u'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr* adlı eserinde bir araya getirmeye yöneltmiştir. Tanınmış şahsiyetlere dair *ed-Dürrü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'eti's-şâmine*'si ile *Zeylû'd-Dürrü'l-kâmine*'si, 12.304 sahâbenin biyografisini ihtiva eden *el-İşâbe fi temyizi's-şâhâbe*'si, Mısır kâdılarının hal tercümesine dair *Ref'u'l-işr'un kuḍâtî Mışr*'i, ayrıca Leys b. Sa'd'ın biyografisiyle ilgili *er-Rahmetü'l-gayşiyeye bi't-tercemeti'l-Leysiyye*'siyle bazı önemli şahsiyetlerin biyografileri hakkındaki kitapları onun hayatı boyunca tarihle

yakından ilgilendiğini göstermektedir. İbn Hacer'in cerh ve ta'dîl ilmini iyi bilmesi tarihî olaylara ve şahsiyetlere tenkitçi bir gözle bakmasına imkân vermiştir. Hadis ve rivayetle ilgilenen bazı kimseleri eserlerinde cerh ve ta'dîle tâbi tutması, hissîlik ve tenkitlerinde aşırı gitmekle suçlanmasına yol açmışsa da bunun ilmî bir dayanağı yoktur. Onun bizzat görmediği bazı olayları kimden duyduğunu veya hangi eserde gördüğünü özellikle belirtmesi ilmî hassasiyetini ortaya koymaktadır (İbn Hacer'in tarih yazıcısının niteliği konusundaki bir soruya verdiği uzunca bir fetva için bk. *Fetvâ fi kitâbeti't-târîh* [nşr. Fuâd Seyyid], *MMMA*, II/1 [1375/1956] içinde, s. 162-177).

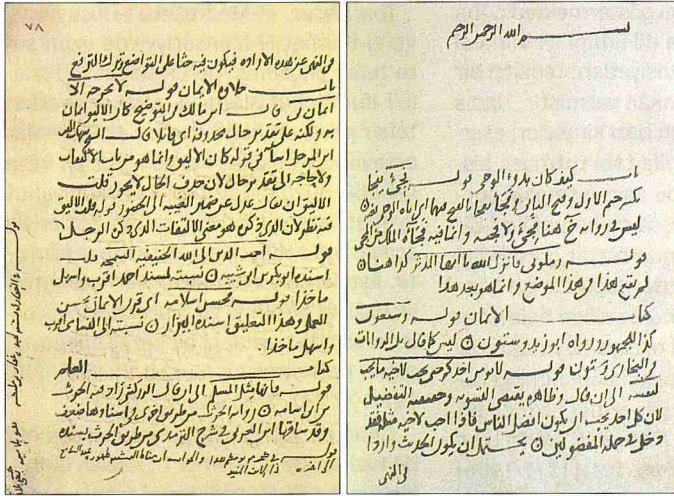
On dört yaşında iken edebiyat ve şiirle ilgilenmeye başlayan İbn Hacer'in bu meşguliyeti 792 (1390) yılından itibaren daha da artmış, şiir zevki ve bilgisi gelişmiş, kısa şiirler, kıtalar ve Hz. Peygamber'in methine dair manzumeler yazmıştır. Memlûkler dönemi edip ve şairlerinden İbn Hicce el-Hamevî, Resûl-i Ekrem'in methine dair *Şerhu'l-Bed'iyye* adlı eserinde ve daha başka edipler çeşitli kitaplarında onun şiirlerine yer vermiştir (Şevkânî, I, 91). 816 (1413) yılından itibaren şiiri büyük ölçüde bırakıp kendini hadis ilimlerine vermekle beraber kendisine yöneltilen manzum sorulara manzum cevaplar vermiş, Muhammed b. Atâullah el-Herevî'nin ölümü üzerine "eş-Şikâye mine'n-nükâye" adlı kasidesini yazmıştır (*Divânü'l-hâfız İbn Hacer*, s. 20). Hadisleri şerh ederken de şiir ve aruz konularındaki yeteneğini ortaya koymuştur (*Fethu'l-bârî*, II, 168-169; V, 193; VII, 463-464, 531; XI, 13). İbn Hacer'in o dönemde Kahire'de Şehâbeddin diye anılan yedi şairin ikincisi olduğu (Süyûtî, *Nazmü'l-ikyan*, s. 45), devrin meşhur edip ve münekkidi Nevâcî'nin her ay onu ziyaret ederek içinden çıkamadığı edebî meseleleri kendisine sorup hallettiği belirtilmektedir (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer*, s. 78). İbn Hacer'in divanını neşreden Subhî Reşâd Abdülkerîm onun tab'an şair olduğunu, şiirlerinde ilim dilinin kendine has ağır ifade ve terimleri yerine şiirin lirik ve akıcı üslûbunun görüldüğünü belirtmekte ve şiirlerini edebî sanatlar açısından tahlil etmektedir (s. 19-71). İbn Hacer Arap dili ve gramerine olan nüfuzunu eserlerine yansıtmış, açıklamaları sırasında verdiği örnekleri özellikle Kur'an ve hadislerden seçmiştir (*Fethu'l-bârî*, II, 139; III, 404; V, 288; XI, 269; XIII, 231).

İbn Hacer, el-Medresetü'l-Hüseyniyye ve el-Kubbetü'l-Mansûriyye'de uzun süre tefsir okutmuş, gerek tefsir ve fezâilü'l-Kur'ân bahislerinde gerekse âyetleri tefsir ederken kendine has açıklamalar ortaya koymuştur. İcâzû'l-Kur'an veya sebeb-i nüzûle dair bilgi verirken yahut âyetleri hadislerle veya sahâbî sözleriyle açıklarken sahih rivayetlere itibar etmiştir. Âyetlerdeki nâdir kelimeleri açıklamış, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetler arasında herhangi bir tezat bulunmadığını izah etmiştir (*a.g.e.*, VII, 506; VIII, 197-198, 441, 554, 580-581, 611).

Onun en yetkili olduğu sahalardan biri de fıkıhtır. Bu ilmi Ömer b. Raslân el-Bulkinî ve İbnü'l-Mülakkın gibi fakih ve muhaddislerinden tahsil ederek fetva verme ve fıkıh okutma hususunda icâzet almış, hem fıkıhı hem de hadisi iyi bilmesi onun fıkhu'l-hadis mütehasssısı olmasını kolaylaştırmıştır. Sadece fıkıh konusunda otuz kadar eser kaleme almış, 811-848 (1408-1444) yılları arasında Şeyhüniyye, Şerifiyye, Müeyyidiyye, Harrûbiyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh okutmuş, uzun süre fetva vermiş ve yirmi yıl kadar Şâfiî kâdilkudâtlığı görevini yürütmüştür. İhtilâflı konularda çeşitli fikirleri bir araya getirmesi, meselâ cuma günündualın kabul edildiği vakit (icâbet saati) hakkında kırk iki farklı görüşü de illeriyle birlikte ortaya koyması (*a.g.e.*, II, 483-489), nikâhtan önce boşanmanın söz konusu olamayacağını incelerken meseleyi hadis kitaplarından derlediği rivayetlerle sayfalarca açıklaması (*a.g.e.*, IX, 294-299), fikhî meselelerdeki derin bilgi ve nüfuzunun bir ifadesi olduğu kadar hadisi ve fıkıh bilmenin bir âlime sağladığı kültür zenginliğini de göstermektedir.

Eserleri. Sehâvî'ye göre İbn Hacer, hadis başta olmak üzere çeşitli ilimlere dair 150'den fazla eser kaleme almıştır (*et-Tibrû'l-mesbûk*, s. 231). Bikâî, İbn Hacer'in vefatından altı yıl önce yazdığı '*Unvânü'z-zamân fi terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*'ında bu eserlerin sayısını 142 (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 274), Süyûtî bir kısmı hatalı ve mükerrer olmak üzere 200 (*Nazmü'l-ikyan*, s. 46-50) olarak zikretmiştir. Bu konuda en geniş çalışmayı yapan Şâkir Mahmûd Abdülmün'im ise 282 eserin varlığını tesbit etmiştir (*İbn Hacer el-Askalânî*, I, 282-666). Brockelmann'ın kaydettiği doksan kadar eserin önemli bir kısmı yanlış yazılmıştır (*GAL*, II, 81-84; *Suppl.*, II, 73-76).

A) Hadis. 1. *Hedyû's-sârî*. *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesi olup *Şâhih-i Buhârî*

İbn Hacer
el-Askalânî'nin
Havâşî
Tenkîhi'z-
Zerkeşî
'ale'l-Buhârî adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Köprülü Ktp.,
Fâzıl Ahmed Paşa,
nr. 1591/4)

hakkında gerekli bilgileri ihtiva eden bu eseri İbnü'l-Hâc diye bilinen Ebû'l-Feyz Hamdûn b. Abdurrahman el-Fâsî önce manzum hale getirmiş, daha sonra *Nef-hâtü'l-miski'd-derârî li-kârî'i Şaḥîhi'l-Buhârî* adıyla şerhetmiştir (Rabat, Mek-tebetü'l-Kettânî, nr. 926/1). Muhammed en-Nâsir ez-Zeâyirî de *İbn Hacer ve mu-kaddimetühü Hedyü's-sârî* adlı bir dok-tora çalışması yapmış (1985, I-II, Külliye-tü'z-Zeytûniyye li's-şerfa ve usûli'd-dîn), ayrıca eser üzerinde Muhammed Fâzıl tarafından bir makale yayımlanmıştır ("İbn Hajar's Hady al-sârî: A Medieval Inter-pretation of the Structure of al-Bukhârî's al-Câmi' al-Sahih: Introduction and Trans-lation", *JNES*, LIV/3 [1995], s. 161-190). Eser, *Fethu'l-bârî*'nin bütün baskılarında genellikle müstakil bir cilt halinde yer almıştır (bk. el-CÂMI'U's-SAHİH [Buhârî]).

2. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şaḥîhi'l-Buhârî*. İbn Hacer'in en değerli çalışması kabul edilen eser, onun kaybolan kitaplarında veya bazı müelliflerin günümüze ulaşmayan eserlerinde yer alan bilgileri de ihtiva etmektedir. İbn Hacer'in *Şaḥîh-i Bu-ḥârî* üzerine biri şerh, diğeri muhtasar olmak üzere iki eser daha kaleme almaya başladığı, fakat bunları tamamlayamadığı ifade edilmiş (Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dü-rer*, I, 224), Süyûtî ise muhtasar olanın ilk üç cildini gördüğünü belirtmiştir (*Naz-mu'l-İkyân*, s. 46). Sezgin, İbn Hacer tara-fından kaleme alınan *en-Nüket 'alâ Şaḥî-ḥi'l-Buhârî* adlı bir *Fethu'l-bârî* muhta-sarının günümüze ulaştığını (Mektebetü'l-Ezher, Hadis, nr. 295) söylemekteyse de bunun, Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *et-Ten-kih li-elfâzi'l-Câmi'i's-şahîh*'ini eleştir-mek amacıyla yazmaya başlayıp tamamlama-dığı *en-Nüket 'alâ Tenkîhi'z-Zer-*

keşî 'ale'l-Buhârî (aş. bk.) olması muh-temeldir. *Fethu'l-bârî* Delhi (I-VII [30 cüz], taşbaskı 1304), Bulak (I-XII, 1300-1301) ve Kahire'de (nşr. Ömer b. Hüseyin el-Hasşâb, I-XIII, 1319-1329; nşr. Tâhâ Ab-dür-raûf Sa'd v.dğr., I-XXVIII, 1398-1400/1978-1980; nşr. Muhibbüddin el-Hatîb v.dğr., I-XII, 1407/1986-87), ayrıca Beyrut'ta (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, I-XVII, 1416/1996, fihristi ve Hâfız Senâullah ez-Zâhidî'nin *Tevcihü'l-kârî ile'l-kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye ve'l-hadîsiyye ve'l-is-nâdiyye fi Fethi'l-bârî* adlı eseriyle birlik-te) yayımlanmıştır. Hâlid Abdülfettâh Şibl eserin çeşitli fihristlerini neşretmiştir (I-II, Beyrut 1413/1992). Abdüsselâm Muham-med Ömer Allûş *Münteka'l-kârî ve keş-fü'l-mütevârî: Lübâbü mesâ'il Hed-yi's-sârî ve Fethi'l-bârî bi-şerhi Şaḥî-ḥi'l-Buhârî* adlı bir çalışma yapmış (Bey-rut 1413/1993), Ebû Suheyb Safâüddavî Ahmed el-Adevî eseri *İthâfû'l-kârî bi'h-tişârî Fethi'l-bârî* adıyla ihtisar etmiştir (I-V, Riyad 1414/1993). Ahmed İsmâ el-Kâ-tib, İbn Hacer'in akaide dair görüşlerini *'Akidetü't-tevhîd fi Fethi'l-bârî şer-ḥi Şaḥîhi'l-Buhârî* adıyla (Beyrut 1403/1983), Ahmed Ferhân Devbân el-İdrîsî, dil ve lugat hakkındaki fikirlerini *el-Kavâ'idü'l-uşûliyye el-müte'allika bi-bâbi'l-hüküm ve'l-mebâhişi'l-lugaviyye (ve'l-elsine) ve't-tatbîk 'aleyhâ min kitâbi Fethi'l-bârî* adlı doktora çalışmasıyla (1412/1991, I-II, Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Kül-liyetü's-şerfa ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, Fer'u'l-fıkḥ ve usûlihî), Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb el-Besâre de ricâl tenkidıyla ilgili kanaatlerini *Tecrîdü esmâ'i'r-ruvât el-lezîne tekelleme fihim el-Hâfız İbn Hacer fi Fethi'l-bârî ve muḳârenetü kelâmihî bimâ kâlehü fi Takrîbi'l-Teh-*

zîb (Küveyt 1407) adlı eseriyle ortaya koy-muş, Abdullah Haccâc, *el-İsrâ ve'l-mi'râc min Fethi'l-bârî şerhi Şaḥîhi'l-Bu-ḥârî* ile (Kahire 1404) *es-Sihr ve'l-kehâ-ne ve'l-ḥased* (Kahire 1990) adlı iki eser kaleme almıştır. Muhammed Abdülhakîm el-Kâdî, yine isrâ ve mi'râc hakkındaki gö-rüşlerini Süyûtî'nin aynı konudaki eseriyle birlikte *el-İsrâ ve'l-mi'râc* adıyla ya-yımlamıştır (Kahire, ts.). *Fethu'l-bârî*'nin bazı bölümleri muhtemelen ders-lerde okutulmak üzere müstakil olarak neşredilmiştir. Hâlid Abdülfettâh Şibl "el-İ'tişâm bi'l-kitâb ve's-sünne" bö-lümünü *el-İ'tişâm ve's-sünne* adıyla (Beyrut 1410/1990), Ahmed Muhammed Halife "el-Cihâd ve's-siyer" bölümünü *Ki-tâbü'l-Cihâd ve's-siyer min Fethi'l-bârî* (Beyrut 1406/1985), "en-Nikâh"ı *en-Ni-kâḥ li-Ebî 'Abdillâh el-Buhârî min Fet-ḥi'l-bârî* (Beyrut 1406/1985), hac ve um-re kitaplarını da *el-Hac ve'l-umre min Şaḥîhi'l-Buhârî* (Beyrut 1405/1985, 1408/1988) adıyla yayımlamıştır (eseri için ayrı-ca bk. el-CÂMI'U's-SAHİH [Buhârî]).

3. *Havâşî Tenkîhi'z-Zerkeşî 'ale'l-Buhârî (en-Nüket 'alâ Tenkîhi'z-Zerkeşî 'ale'l-Buhârî)*. Zerkeşî'nin *Şaḥîh-i Buhârî*'deki garîb ke-limeleri, müşkil i'rabları, yanlış okunabi-lecek isim ve nisbeleri ve bazı bölümleri açıklamak için kaleme aldığı *et-Tenkîḥ li-elfâzi'l-Câmi'i's-şahîh*'teki bir kısım görüşlerin tenkit edildiği eser (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1591/4) ta-mamlanamamıştır.

4. *el-Mülteka't mi-ne't-Telkih fi şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*. Sibt İbnü'l-Acemî'nin *et-Telkih li-fehmi kârî'i's-Şaḥîh* (nüshaları için bk. *DîA*, VII, 119) adlı eserinden faydalanılarak yapılan bir çalışmadır.

5. *Şerhu'l-Tirmizî*. İbn Hacer, Şeyhüniyye Medresesi'nde hadis okuttuğu sırada (808/1405) kaleme alma-ya başladığı bu eserin bir cildini yazdıktan sonra devam etmekten vazgeçmiştir.

6. *el-Muḳarrer fi şerhi'l-Muḥarrer*. Müel-lif, medreselerde hadis okuttuğu yıllarda Şemseddin İbn Kudâme'nin *el-Muḥar-rer fi'l-hadîs*'ini bu adla şerhetmeye baş-lamış, ancak *Fethu'l-bârî*'yi yazmaya ka-rar verince eseri tamamlamadan bırak-mıştır.

7. *en-Nüket 'alâ Şerhi Şaḥîhi Müslim*. Sehâvî, bu eserin *Şaḥîh-i Müs-lim*'in mukaddimesine ait kısmıyla diğer bir bölümünü gördüğünü söylemekte-dir.

8. *et-Ta'lîku'n-nâfi' fi'n-Nüket 'alâ Cem'i'l-cevâmi'* (*en-Nüket 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*). İbnü's-Sübkî'nin *Cem'u'l-ce-vâmi'*'ine yazdığı bazı ta'liklerini ihtiva eden bu çalışma da yarım kalmıştır.

9. *et-*

Tezkiretü'l-hadîsiyye. Sehâvî, on ciltten meydana gelen ve hadis metinlerini ihtiva eden bu eserin çoğunu Mekke'de gördüğünü belirtmekte, eserin aynı hacimdeki bir başka tertibini İbn Hacer'in Yemen melikine hediye ettiği kaydedilmektedir. 10. *Sünâ'îyyâtü'l-Muvatta'*. İmam Mâlik'in iki râvi ile Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ulaştığı 122 merfû ve mevkuf rivayetinin bir araya getirildiği bir çalışmadır (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, I, 434). 11. *Sülâsiyyâtü'l-Buhârî*. Buhârî'nin üç râvi ile Hz. Peygamber'e ulaştığı hadislerden yirmi ikisinin İbn Hacer ve başka âlimler tarafından bir araya getirilip şerhedildiği bir eserdir (yazma nüshaları için bk. Sezgin, *GAS*, I, 128-129). 12. *Humâsiyyâtü'd-Dârekuṭnî*. Dârekuṭnî'nin beş râvîli rivayetlerini ihtiva eden eser onun *es-Sünen*'inden seçilerek meydana getirilmiş olmalıdır (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, III, 256). 13. *el-Cem' beyne's-Şaḥîḥayn*. Hem Buhârî hem Müslim'in *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'lerinde bulunan hadisleri bir araya getiren bu türün (*DİA*, VII, 282-283) önemli eserlerinden biri olup İbn Hacer bu çalışmasında hadisleri konularına göre düzenlemiş ve kitabına çeşitli müstahreclerden ilâvelerde bulunmuştur. Onun Humeydî'nin aynı adla anılan eserini ihtisar ettiği de belirtilmektedir. 14. *et-Ta'lik' âlâ Müstedrekî'l-Hâkim*. Zehebî'nin *Telḥîşü'l-Müstedrek*'ine İbn Hacer'in yazdığı bazı notları ihtiva eden eserin bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır (el-Hizânetü'l-âhmedî, nr. 177f). 15. *el-Mecâlis*. Müellifin 193 imlâ meclisinde yazdırdığı hadisleri içine alan eserin talebesi Bikâî'nin el yazısıyla olan bir nüshası günümüze ulaşmıştır (Ziriklî, I, 178). 16. *Takrîbü'l-ğarîb el-vâkı' fi's-Şaḥîḥ*. 818'de (1415) kaleme alınan bir cüz hacmindeki bu çalışmanın Kurtubî'den özetlendiği, ayrıca ona bazı ilâvelerde bulunduğu belirtilmektedir. Eser *Tefsîru ğarîbî'l-hadîş müretteben'ale'l-ḥurûf* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1950, 1954). 17. *Muḥtaşarü't-Terğîb ve't-terhîb li'l-Münzirî*. Münzirî'nin derleyip sağlamlık derecelerini belirttiği hadislerin sahih olanlarının bir araya getirildiği eser 855 hadis ihtiva etmekte olup Muhammed Ali Subeyh (Kahire 1352/1933), Habîburrahman el-A'zamî ve iki arkadaşı (Bombay [Nâsik] 1380/1960; Beyrut 1407/1987), Abdullah Haccâc (Kahire 1400/1979, 1402/1981, 1404/1983, 1409/1989) ve Muhammed el-Mecdûb (Kahire-Tunus 1400) tarafından yayımlanmış, ayrıca *Tehzî-*

bü't-Terğîb ve't-terhîb adıyla da basılmıştır (Kahire 1413). 18. *Bezlü'l-mâ'ûn fi faẓli't-tâ'ûn*. Vebaya dair eserlerle hadis kitaplarında yer alan konuyla ilgili rivayetlerin derlendiği bir çalışmadır. İbn Hacer'in, kızları Fâtıma ile Gâliye'yi vebadan kaybetmesi üzerine (819/1416) yazmaya başlayıp en büyük kızı Zeyn Hatun da aynı hastalıktan öldüğünde (833/1430) tamamladığı eser Ahmed İsâm el-Kâtib tarafından yayımlanmıştır (Riyad 1411). Eseri Süyûtî senedlerini çıkararak *Mâ revâhü'l-vâ'ûn fi aḥbâri't-tâ'ûn*, talebesi Zekerîyyâ el-Ensârî *Tuḥfetü'r-râğibîn fi beyâni emri't-tavâ'in* (Brockelmann, *GAL*, I, 82) adıyla ihtisar etmiştir.

İbn Hacer, İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den bizzat duyduğu hadisleri *Cem'u eḥâdîşi İbn 'Abbâs elletî semî'ahâ mine'n-nebî* adıyla bir araya getirmiştir. Bazıları bu hadislerin dört ile yirmi arasında değiştiğini ileri sürmüştüğü İbn Hacer, bunların sadece sahih ve hasen olanlarının kırktan fazla olduğunu belirtmiştir. Onun ayrıca Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî'nin *Tuḥfetü'l-ḥabîb li'l-ḥabîb bi'z-zevâ'id (bimâ zâde)* 'ale't-Terğîb ve't-terhîb'ine bir "müntekâ" yazdığı ve bunun Mebrûk İsmâil tarafından yayımlandığı (Kahire 1993) kaydedilmekte (Gillot, XXII [1994], s. 314-315), muhtelif hocalarının rivayetlerinden derleyip onlara okuduğu cüzleri bulunduğu, *Kütüb-i Site*'ye dahil dört sünende yer alıp *Şaḥîḥayn*'da bulunmayan sahih hadisleri derlemeye başlayıp ancak sekiz varak kadarını yazabildiği belirtilmekte (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 369), *Efrâdû Müslim 'ale' (ani)'l-Buhârî ve el-Efrâdû'l-ḥisân min Müsnedi'd-Dârimî 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân* adlı çalışmalarından da söz edilmektedir.

B) İlelî'l-hadîs. 1. *Tagliḳu't-ta'lik*. Bazı eserlerde yanlış olarak *Ta'liku't-ta'lik* diye zikredilen çalışmayı İbn Hacer henüz otuz yaşında iken 350 kadar kaynaktan (*Tagliḳu't-ta'lik*, I, 243-265; V, 442-473) faydalanarak yazmış ve 807'de (1404-1405) temize çekmiştir. Sahasının ilk ürünü kabul edilen eserde *Şaḥîḥ-i Buhârî*'nin tertibine uygun olarak ondaki merfû, mevkuf ve maktû bütün ta'liklerin isnadları yanında ayrıca Buhârî'nin "tâbeahû fülân" veya "revâhü fülân" diyerek bir kısmını verdiği senedlerin muttasıl isnadlarını tesbit etmiştir. İbn Hacer bu çalışmasını önce *et-Teşvîḳ ilâ vaṣli'l-mühim mine't-ta'lik*, daha sonra *et-Tevfîḳ li-vaṣli'l-mühim mine't-ta'lik* adıyla ihti-

sar etmiş, ikinci ihtisarı Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî tarafından beş cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut-Dimaşk-Amman 1405/1985). 2. *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed*. Müellif bu eserini, İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde mevzû olduğunu ileri sürdüğü on beş hadisin mevzû olmadığını ispat etmek üzere 819'da (1416) kaleme almıştır. Süyûtî, esere *el-Kavlü'l-müsedded ve zeylühû 'aleyh* adıyla bir zeyil yazarak *el-Müsned*'de mevzû olduğu söylenen diğer on beş hadisi de savunmuştur. *el-Kavlü'l-müsedded* Haydarâbâd-Dekken'de (1319, 1371/1951, 1400), Beyrut'ta (1404/1984), ayrıca Sââtî'nin *el-Fethu'r-rabbânî*si ile birlikte Kahire'de (1377, 1981) yayımlanmış, Abdullah Muhammed ed-Dervîş de eseri müstakil olarak (Dimaşk-Beyrut 1985) ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin sonunda (Beyrut 1411/1991, X, 489-554) neşretmiştir. 3. *el-Vukûf 'alâ mâ fi Şaḥîḥi Müslim mine'l-mevkûf*. *Şaḥîḥ-i Müslim*'de mukaddime kısmı dışında mevkuf rivayet bulunmadığı görüşüne katılmayan İbn Hacer, eserde mevcut 192 mevkuf ve maktû rivayeti Zilhicce 803'te (Temmuz 1401) üç gün içinde derleyerek *Şaḥîḥ-i Müslim*'deki tertibe uygun şekilde bablara göre sıralamıştır. Eser Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (I-II, Medine 1404; I-II, Riyad 1408), Abdullah el-Leysî el-Ensârî (Beyrut 1406/1986) ve Ümmü Abdullah bint Mahrûs (Küveyt, ts.) tarafından yayımlanmıştır. 4. *İntikâdû'l-i'tirâz fi'r-red 'ale'l-'Aynî fi şerḥi'l-Buhârî (İşkâtü'l-i'tirâz)*. Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî* adlı eserinde *Fethu'l-bârî*'ye yönelttiği tenkitlerin önemli bir kısmına verilen cevapları ihtiva eden eseri Hamdî Abdülmecîd es-Silefî ve Subhî es-Sâmerrâî neşretmiştir (I-II, Riyad 1413/1993). 5. *el-İstinşâr 'ale't-tâ'îni'l-mî'sâr*. Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'nin mukaddimesinde İbn Hacer'e yönelttiği eleştirileri cevaplandırmak ve bu mukaddimedeki seksenden fazla yanlış göstermek amacıyla yazılan bir eser olup (İbn Hacer, *İntikâdû'l-i'tirâz*, I, 9) *el-Cevâhir ve'd-dürer* (I, 224) ve *İzâhu'l-meknûn*'da (I, 69) olduğu gibi *el-İstibşâr* adıyla kaydedilmesi doğru değildir. 6. *el-Mü'temen fi cem'is-sünen (el-Câmi'u'l-kebîr min süneni'l-beşîrî'n-nezîr)*. Eserde çeşitli kaynaklardan seçilip bablara göre düzenlenen hadisler senedsiz olarak alınmış ve rivayet kusurları gösterilmiştir. Yaklaşık sekiz varak olduğu belirtilen eser

İbn Hacer'in tamamlamaya fırsat bulamadığı çalışmalarından biridir. 7. *et-Ta'lik 'ale'l-Mevzû'ât li'bni'l-Cevzî*. Ta'akkubât 'ale'l-Mevzû'ât olarak da kaydedilen eser (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 129), Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında bulunup mevzû olmadığı söylenen rivayetler (Süyûtî'ye göre 300 kadar) hakkındadır. 8. *Ta'rîfû'l-menhec bi-tertibî (bi-ma'rifeti)'l-müddrec*. *Takrîbü'l-menhec* diye de zikredilen (*Keşfü'z-zunûn*, I, 465) ve 807'de (1404-1405) tamamlanan eser, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Faşl li'l-vaşl el-müddrec fi'n-naql*'inin ihtisar edilmesi ve bir o kadar ilâvede bulunulmasıyla meydana gelmiştir. İbn Hacer'in aynı konuda *Takvîmü's-sinâd bi-müddreci'l-îsnâd* adlı bir eserinin daha bulunduğu belirtilmektedir (Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân*, s. 48). 9. *el-Muḥarrec mine'l-müdebbec (el-Efnân fi rivâyeti'l-akrân)*. Bazı kaynaklarda *el-Efnân fi rivâyeti'l-Kur'ân* (İbnü'l-İmâd, VII, 272), *el-İmtinân fi rivâyeti'l-akrân* (Abdülhay el-Ketânî, I, 334) şeklinde kaydedilmesi yanlıştır. 10. *et-Ta'ric 'ale't-tedbiç*. Akran olan râvilerin birbirlerinden rivayetlerine (müdebbec) dair olan eser bazı kaynaklarda yanlış olarak *et-Ta'ric 'ale't-tedric* şeklinde yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 420; İbnü'l-İmâd, VII, 272). 11. *el-Mukterib fi beyânî'l-muḥtarib*. Dârekutnî'nin 'İlelû'l-hadîş'inden derlenip ona ilâveler yapılmak suretiyle meydana getirilmiştir. 12. *el-İntifâ' bi-tertibî'l-'İlel li'd-Dârekutnî 'ale'l-envâ'*. Eser *Keşfü'z-zunûn*'da (I, 175) *el-İntifâ' bi-tertibî'd-Dârekutnî 'ale'l-envâ'* adıyla geçmektedir. Kaynaklarda İbn Hacer'in bu konuda ayrıca *Nüzhetü'l-kulûb fi ma'rifeti'l-müddel ve (mine)'l-maḥlûb (Cilâ'ü'l-kulûb fi ma'rifeti'l-maḥlûb)*, *Mezîdû'n-nef' bi-ma'rifeti mâ rucîḥa fihî'l-vaḳf 'ale'r-ref'*, (*el-Beyânü'l-faşl limâ rucîḥa fihî'l-irsâil 'ale'l-vaşl* ve bazı kaynaklarda *Zehrû'l-muḥavvel fi beyânî'l-hadîşî'l-mu'adde* şeklinde yanlış yazılan (*Keşfü'z-zunûn*, II, 961) *ez-Zehrû'l-maḥlûl fi'l-haberî (fi ma'rifeti)'l-ma'lûl*, *Şifâ'ü'l-gâlel fi beyânî'l-'İlel* adlı eserleri bulunduğu zikredilmektedir.

C) **Tariklerin Cem'i**. 1. *Turuḳu ḥadîşî "Mâ'ü zemzem limâ şuribe leh"*. Keylânî Muhammed Halîfe (Kahire, ts.) ve Fazlû Zemzem adlı kitabının sonunda (Mekke 1413/1993, s. 167-195) Sâid Bekdâş tarafından *Cüz' fihî'l-cevâb 'an ḥâli'l-ḥadîşî'l-meşhûr "Mâ'ü zemzem limâ şuribe leh"* adıyla yayımlanmıştır. 2.

Lâ tesübbû aşhâbî (Beyrut 1408). 3. *el-Basṭu'l-mebşûs li-haberî'l-bürgûs (Turuḳu ḥadîşî "Lâ tesübbû'l-bürgûs")* Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunduğunu belirten Brockelmann risâlenin adını bir yerde (*GAL*, II, 82) *el-Basṭu'l-mebşûs fi haberî'l-bürgûs*, başka bir yerde (*GAL Suppl.*, II, 74) *el-Bezî ve'l-mebşûs fi haberî'l-bürgûs* şeklinde yanlış olarak kaydetmiştir. 4. *Nüzhetü'n-nâzır ve's-sâmî' fi turuḳi ḥadîş eş-şâ'imü'l-mecâmî'*. Ramazan ayında oruçlu iken eşyle ilişkiye girdikten sonra bu günahı kurtulmanın yolunu araştıran sahâbiye dair olan cüzün bir nüshası el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 109, Mustalahü'l-hadîs). İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu çalışmasını özetlemiştir (IV, 193-204). 5. *Lezzetü'l-ayş bi-cem'i turuḳi "el-e'immetü min Kureys"* (Beyazıt Devlet Ktp., Mecmua, nr. 7951, vr. 35^a-64^b). 6. *Hadîşü'l-mesh'ale'l-huffeyn* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mecmua, nr. 109, vr. 37-51). 7. *Hadîşü'l-ğusl yevme'l-cum'a* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mecmua, nr. 109, vr. 129-155). Eserde, hadisi ünlü râvisi Nâfi'den 120'den fazla kimsenin rivayet ettiği ortaya konmaktadır. 8. *Hadîşü izâ laḳite aḥad min ümmeti fe-sellim 'aleyhi yeṭûl 'umruk* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 1075, Hadis 284, vr. 19-23). 9. *Tuḥfetü'l-müsteriz bi-mes'eleti't-temhîz (meḥîz)*. Kadınlarla normal olmayan şekilde ilişkiye girmeyi yasaklayan hadislerin tariklerinin incelendiği ve bu konuda sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlerin görüşlerinin tesbit edildiği bir çalışmadır.

İbn Hacer'in ayrıca, insanları sık sık ziyaret etmeme konusundaki hadise dair *el-Enâre bi-tarîḳi ḥadîşî ḡıbbî'z-ziyâre* (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 514) ve *Tuḥfetü'r-râiz bi-tahrîci ḥadîşî te'allemü el-ferâ'iz* adlı eserleri bulunduğu ve "el-A'mâlü bi'n-niyât"; "Evle'n-nâs bî ekseruhümaleyke salât"; "Hadîsü Câbir fi'l-bâir"; "İfk"; "İhtecce Âdem ve Mûsâ"; "Kabzu'l-ilm"; "el-Kudât selâse"; "Lev enne nehren bi-bâbi ahadiküm"; "Men benâ lillâhi mesciden"; "Men hafiza alâ ümmeti erbaîne ḥadîs"; "Men kezebealeyke müteammiden"; "Men sallâ cenâzetan fe-lehû kırât"; "Meselü ümmeti mese-lü'l-matar"; "el-Miğfer"; "Naddarallâhü'mreen"; "Salâtü't-tesbîh"; "Yâ Abdarrahmân lâ tes'eli'l-imâre"; "es-Sâdiku'l-mas-dûk"; "İnne imreeti lâ terüddü yede lâmis" hadislerini de tahrîc ettiği belirtilmektedir.

D) **Etrâf Çalışmaları**. 1. *İthâfû'l-me-her bi-et-râfi'l-'aşere (İthâfû'l-meher bi'l-fevâ'idü'l-mütekire min et-râfi'l-'aşere)*. Eserde İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*, İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Dârimî'nin *es-Sünen*, İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ*, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin *el-Müstahrec*, Tahâvî'nin *Şerḥu Me'âni'l-âsâr*, İbn Hibbân'ın *eş-Şaḥîḥ*, Dârekutnî'nin *es-Sünen* ve Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı kitapları, ayrıca İbn Huzeyme'nin dörtte biri günümüze ulaşan *eş-Şaḥîḥ*'i yer almakta olup bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Murad Molla, nr. 349-364). 2. *İtrâfû'l-müsnedi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*. Bu çalışmada önce Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki sahâbi râviler ve bunlardan rivayette bulunanlar alfabetik olarak sıralanmış, ardından bu râvilerin uzun rivayetlerinin baş tarafından bir bölümü zikredilip hadisin Ahmed b. Hanbel'den o râviye kadar olan kısmının senedi verilmiştir. Müellifin önce *İthâfû'l-meher*'nin içine aldığı, daha sonra müstakil bir kitap haline getirdiği eser, Semîr Emîn ez-Züheyrî tarafından *el-Müsnedü'l-mu'telî bi-et-râfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî* (Riyad 1410), Züheyr b. Nâsır en-Nâsır tarafından *Etrâfû'l-Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Dimaşk-Beyrut 1414/1993) adıyla on cilt halinde yayımlanmış, Hz. Âişe'ye ait rivayetleri ihtiva eden kısmını da Ebû Mutî' Atâullah b. Abdülgaḥfâr es-Sindî *Müsnedü 'Âişe mine'l-müsnedi'l-mu'telî bi-et-râfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî* adıyla neşretmiştir (Kahire 1416/1995). 3. *en-Nüketü'z-zırâf 'ale'l-Etrâf (el-'itirâf bi-evḥâmî'l-et-râf)*. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin *Kütüb-i Sitte*'yi ve ayrıca üç eseri ihtiva eden *Tuḥfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-eşrâf*'ında görülen bazı yanlışları düzeltmek amacıyla kaleme alınmış olup her iki eser Abdüssamed Şerefeddin tarafından birlikte yayımlanmıştır (I-XIV, Bombay 1965-1966). 4. *el-İnâre fi et-râfi'l-Muḥtâre (Etrâfû'l-Eḥâdisi'l-muḥtâre)*. Ziyâeddin el-Makdisî'nin *el-Eḥâdisi'l-muḥtâre*'sindeki hadislerle dair olan eseri İbn Hacer Şâban 802'de (Nisan 1400) Dimaşk'a giderken kaleme almış, 806'daki (1403-1404) ikinci Yemen seyahati esnasında kaybetmiştir. Müellifin ayrıca *Etrâfû's-Şaḥîḥayn (Tertibü et-râfi's-Şaḥîḥayn)*, bablara göre düzenlediği bir cilt hacmindeki *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a bi-et-râfi'l-eczâ'î'l-mesmû'a*, müsned tertibinde iki ciltlik bir çalışma olduğu belirtilen *el-Ec-*

zâ' bi-e'râfî'l-eczâ' adlı eserleri mevcuttur.

E) Zevâid Çalışmaları. 1. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânidi's-şemâniye*. Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İbn Ebû Ömer, Ahmed b. Menî', Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebû Üsâme, İshak b. Râhûye (eserin ancak yarısını görebilmiştir) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'lerinde bulunduğu halde *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almayan 4702 hadis konularına göre düzenlendiği bir eserdir. Çalışmaya esas alınan eserlerin bir kısmının günümüze kadar gelmemiş olması sebebiyle değeri daha da artan *el-Metâlibü'l-âliye Habîbürrahman el-A'zamî* tarafından dört (Küveyt 1390-1393/1970-1973, 1393/1973), Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî tarafından son cildi fihrist olmak üzere beş cilt (Beyrut 1407/1987) halinde yayımlanmıştır. Ayrıca Ömer b. Garâme el-Amravî, *el-E'râfî's-seniyye li-Mecma'i'z-zevâ'id ve'l-Metâlibü'l-âliye* adlı hacimli çalışmasında (Riyad 1406) eserin fihristini hazırlamıştır. 2. *Muhtaşaru Zevâ'idü Müsnedi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübî's-Sitte ve Müsnedi Ahmed*. 808'de (1405-1406) tamamlanan ve çeşitli kaynaklarda "el-Müntehab", "el-Muhtâr", "Tecrid", "Zevâ'id" kelimeleriyle başlayarak yukarıdakine yakın adlarla zikredilen eserde Heysemî'nin *Keşfü'l-estâr 'an Zevâ'idü'l-Bezzâr*'ındaki 3700 kadar hadis senedleri ve metinleri ihtisar edilerek 2341'e indirilmiş, rivayet sırasında meydana gelen illetler belirtilmiş, günümüze ulaşmayan hadis kitaplarından nakiller yapılmış, ayrıca başta Heysemî olmak üzere bazı muhaddislerin hadisler ve râviler hakkındaki değerlendirmeleri eleştirilmiştir. Sabrî b. Abdülhâlik Ebû Zer tarafından yayımlanan (I-II, Beyrut 1412/1992) eser üzerinde Abdullah Murâd Ali *el-Müntehab min Zevâ'idü'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübî's-Sitte ve Müsnedi Ahmed* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1405, Medine, el-Câmiatü'l-İslâmiyye). 3. *Ziyâdâtü ba'zî'l-muvafta'ât 'alâ ba'z*. Müsned tertibindeki bu çalışmanın bir nüshası Mektebetü'l-Ezher'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 109, vr. 107-122).

İbn Hacer'in ayrıca *Zevâ'idü'l-Edebî'l-müfred li'l-Buhârî 'ale's-sitte*, *Zevâ'idü Müsnedi'l-Hâriş b. Ebî Üsâme 'ale's-sitte ve Ahmed*, *Zevâ'idü Müsnedi Ahmed b. Menî'* ve pek az bir kısmını yaza-

bildiği *Zevâ'idü'l-kütübî'l-erba'a mim-mâ hüve şahîh* (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 409) adlı çalışmaları ile Tâceddin es-Süb-kî'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-vüştâ'sı* üzerine bir zevâidi bulunmaktadır.

F) Tahrîc Çalışmaları. 1. *Netâ'icü'l-efkâr fi tahrîci ehâdisi'l-Ezkâr* (Tahrîcü'l-Ezkâr, el-Emâlî, Emâlî'l-Ezkâr, el-Emâlî'l-hadîsiyye). Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ında yer alan hadislerin tahrîc edildiği eseri İbn Hacer 7 Safer 837'den (23 Eylül 1433) 15 Zilkade 852'ye (10 Ocak 1449) kadar 660 mecliste talebelerine imlâ etmiş, eksik kalan kısımları Sehâvî *el-Kavlü'l-bâr fi tekmileti tahrîci'l-Ezkâr* adıyla (Abdülhay el-Kettânî, II, 990) tamamlamıştır. Beş cilt olduğu belirtilen eserin bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır (el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 114 f). Kitabın Kahire'deki Baybarsiyye Medresesi'nde imlâ edilmesi sebebiyle *el-Baybarsiyye* (el-Emâlî'l-Mısrîyye el-Baybarsiyye) diye de anılan ve Bikâî tarafından rivayet edilen 193-463. meclislerinin bir nüshası Köprülü (Mecmua, nr. 251, vr. 1^a-216^b), diğer bir nüshası da Millet Kütüphanesi'ndedir (Feyzullah Efendi, nr. 265, 273 varak). Köprülü Kütüphanesi'nde ayrıca müellifin iki imlâ meclisinde yazdırdıkları *Meclisâni min emâlî İbn Hacer* adıyla yer almaktadır (Mecmua, nr. 427, vr. 7^b-12^a). Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, 71-150. meclisleri ihtiva eden eserin II. cildini *el-Emâli'l-muhtâka* adıyla neşretmiş (Bağdat 1406/1986; Beyrut 1416/1995), ayrıca ilk yarısını Abdullah b. Sâlih ed-Devserî, ikinci yarısını Abdullah b. Ali el-Cüaysin yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir (1407, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, Usûlü'd-dîn, es-Sünne ve ulûmühâ). İbn Allân'ın *el-Fütûhâtü'r-rabbâniyye 'ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye'si* (I-VII, Kahire 1348/1929) *Netâ'icü'l-efkâr*'dan pek çok nakil ihtiva etmektedir. 2. *Muvâfaqatü'l-hubri'l-haber fi tahrîci ehâdisi'l-Muhtaşar* (Tahrîcü ehâdisi [esânidi] Muhtaşari İbni'l-Hâcib, el-Emâlî'l-muhtarrece 'alâ Muhtaşari İbni'l-Hâcib el-Aşlî). İbn Hacer, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *Muntehe's-sül ve'l-emel fi 'ilme-yi'l-usûl ve'l-cedel*'ini önce *Muhtaşarü'l-Müntehâ* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra *Muvâfaqatü'l-hubri'l-haber* adıyla hadislerini tahrîc edip bunları 230 mecliste imlâ etmiş ve 17 Receb 836'da (9 Mart 1433) çalışmasını tamamlamıştır. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi ile Subhî es-Sâmerrâî'nin yayımladığı eserin (I-II, Riyad 1412/1991, 1414/1993) ilk 104 meclisi

si üzerinde Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed *Muvâfaqatü'l-hubri'l-haber fi tahrîci âşâri'l-Muhtaşar* adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (1404, el-Câmiatü'l-İslâmiyye ed-Dirâsâtü'l-ulyâ Şu'betü'l-hadîs [Medine]). 3. *el-İstidrâk 'alâ şeyhihi'l-İrâkî fi tahrîci'l-İhyâ'*. Zeynüddin el-İrâkî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'deki hadisleri tahrîc etmek üzere kaleme aldığı üç kitabın en küçüğü olan *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-aḥbâr*'da gözden kaçan bazı hususların tamamlanması için yazılmıştır. 4. *Tesdidü'l-kavs fi muhtaşari* (e'râfî, tertibi) *Müsnedi'l-Firdevs* (Tesdidü'l-kavs zehrü'l-Firdevs). Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin 9056 hadis ihtiva eden *Firdevsü'l-aḥbâr*'ındaki rivayetlerin senedlerini tesbit edip esere 5000 hadis ekleyen oğlu Şehredâr ed-Deylemî'nin kaleme aldığı *Müsnedü'l-Firdevs*'in muhtasarıdır. Kitabın *Zehrü'l-Firdevs* (Zehrü'l-Firdevs) adıyla Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Murad Molla, nr. 393) nüshasında görüldüğü üzere İbn Hacer bu çalışmasında *Müsnedü'l-Firdevs*'in baş tarafından bir kısım rivayetlerin tahrîcini de yapmış, hadisleri yeniden alfabetik sıraya koyarak bazı ilâve ve tashihlerde bulunmuştur. Eser Fevâz Ahmed Zemirî tarafından *Firdevsü'l-aḥbâr* ile birlikte yayımlanmıştır (I-V, Beyrut 1987). İbn Hacer, *Müsnedü'l-Firdevs* üzerinde *el-Garâ'ibü'l-mülteka'a min Müsnedi'l-Firdevs* (el-Mülteka'a min Müsnedi'l-Firdevs) adıyla bir çalışma daha yapmış olup (Süleymaniye Ktp., Yenica-mî, nr. 199, 200, 201 [I, II ve IV. ciltler]) bu eserde *Müsnedü'l-Firdevs*'in meşhur hadis kitaplarında yer almayan garîb rivayetlerini bir araya getirmiştir. Onun *Zevâ'idü'l-Firdevs* adlı bir eserinden daha söz edilmekte, Mustafa Sî Ya'kûb'un bu eser üzerinde *Tesdidü'l-kavs fi tertib ve Müsnedi'l-Firdevs: tahkîk ve dirâse 700 hadîs* adıyla bir doktora çalışması yaptığı (1406, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]) belirtilmektedir. 5. *Telhîşü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr* (et-Temyîz fi tahrîci ehâdisi'l-Vecîz, et-Telhîşü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi's-şerḥi'l-Vecîzi'l-kebîr). Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı fıkıh kitabına Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî tarafından yazılan *eş-Şerḥu'l-kebîr*'deki (Fethu'l-'azîz) hadislerin tahrîcine dair olan eser 21 Şevval 812'de (26 Şubat 1410) tamamlanmış, 820'de (1417) esere son şekli verilmiştir. *Telhîşü'l-habîr*'in Hindistan'da taş baskısı yapılmış

(1303), daha sonra Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî (I-IV, Kahire 1384/1964, iki mücellled) ve Şa'bân Muhammed İsmâîl (I-IV, Kahire 1399/1979) tarafından neşredilmiş, ayrıca Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *el-Mühezzeb'i* ile birlikte yayımlanmıştır (I-XX, baskı yeri ve tarihi yok). Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî *Fihrisü eḥâdisi Telhîşî'l-ḥabîr* (Beyrut 1406/1986) ve Abdurrahman Dimâşkiyye *Tertibü eḥâdis ve âşâri Telhîşî'l-ḥabîr* (Riyad 1407/1987) adıyla eserlerdeki rivayetlerin fihristini yayımlamışlardır. 6. *ed-Dirâye fi tahrici (telhîşî, munteḥabî) eḥâdisi'l-Hidâye*. Burhâneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'sindeki hadisleri tahric etmek üzere Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin kaleme aldığı *Naşbü'r-râye*'nin 827'-de (1424) yapılmış muhtasarıdır. 1085 hadisi senedleri ve metinleriyle birlikte veren, bunların sağlamlık dereceleri hakkında geniş bilgiler ihtiva eden eser Delhi (1299, 1327) ve Leknev'de (1301), ayrıca Abdullah Hâşim el-Yemânî tarafından Kahire'de (I-II, Kahire 1384/1964; Beyrut, ts.) yayımlanmış, Riyâz Abdullah Abdülhâdî *Fehârisü'd-Dirâye fi tahrici eḥâdisi'l-Hidâye* (Beyrut 1408/1988) adıyla eserin fihristini hazırlamıştır. 7. *el-Kâfi's-şâf fi tahrici eḥâdisi'l-Keşşâf*. Eserde, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an ḥaḳā'iki't-tenzil* adlı tefsirinde lafızlarına işaretlerle yetinilen merfû hadislerle Zeylaî'nin bu eser üzerindeki tahric çalışmaları sırasında temas etmediği merfû hadisler ve mevkuf rivayetler tahric edilmiştir. 821 (1418) yılında tamamlanan, 398 rivayetin tahric edildiği eser *el-Keşşâf*'ın IV. cildinin sonunda yayımlanmıştır (Beyrut 1366/1947). İbn Hacer'in buna *et-Taḥricü'l-vâf bi-âşâri'l-Keşşâf* adıyla bir ze-

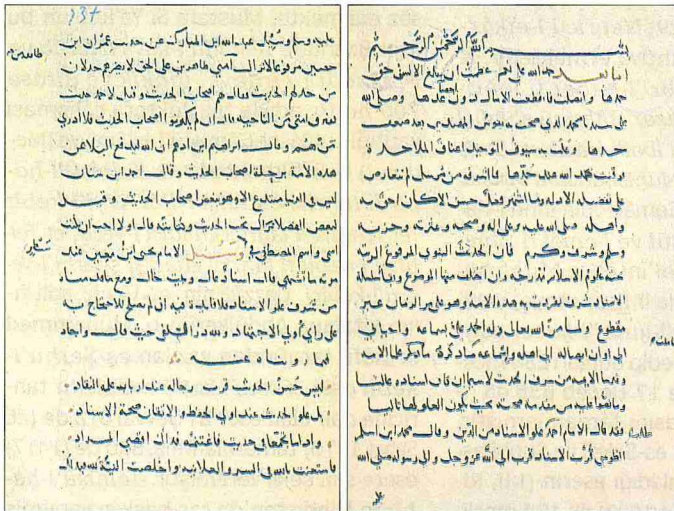
yil yazmaya başladığı, fakat eseri tamamlayamadığı belirtilmektedir. 8. *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrici eḥâdisi'l-Meşâbiḥ ve'l-Miškât*. Ferrâ el-Begavî'nin *Meşâbiḥu's-sünne*'sine Hatib et-Tebrîzî'nin bir üçüncü bab ekleyerek telif ettiği *Miškâtü'l-Meşâbiḥ*'teki 6285 hadisin kaynaklarının gösterilip değerlendirildiği bir eser olup Süleymaniye (Hamidiye, nr. 410) ve Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 477) kütüphanelerinde nüshaları vardır. 9. *el-Eḥâdisü'l-mevzû'a el-vâride fi Meşâbiḥi's-sünne li'l-Begavî (el-Ecvibe 'an eḥâdis vaka'at fi Meşâbiḥi's-sünne ve vuşîfet bi'l-vaz')*. 850 (1446) yılının sonunda kaleme alınan bu risâlede *Meşâbiḥu's-sünne*'de mevzû olduğu ileri sürülen on sekiz hadis savunulmakta ve bunların sıhhat derecesi belirtilmektedir. Eser, *Ecvibetü'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî 'an eḥâdisi'l-Meşâbiḥ* adıyla *Meşâbiḥu's-sünne*'nin baş tarafında (I, 77-96), aynı adla *Miškâtü'l-Meşâbiḥ*'in (I-III, nşr. Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut-Dimaşk 1382/1962, 1399/1979) sonunda (III, 1773-1792), *Ecvibetü'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî 'alâ risâleti'l-Kazvîni ḥavle ba'zî eḥâdisi'l-Meşâbiḥ* adıyla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih*'inin (I-X, nşr. Sıdkı Muhammed Cemîl el-Attâr, Beyrut 1412/1992) I. cildinde (I, 535-550) yayımlanmıştır. Amr b. Abdülmün'im, eser üzerinde *en-Naḳdû's-şariḥ li-ecvibeti'l-Hâfız İbn Hacer 'an eḥâdisi'l-Meşâbiḥ* adlı bir çalışma yapmıştır (Kahire-Cidde 1414). 10. *Tahricü'l-eḥâdisi'n-nebeviyye el-münkaṭ'a fi's-Sireti'l-Hişâmiyye (Tahricü'l-eḥâdis fi's-sireti'n-nebeviyye el-Hâşimiyye, Tahricü'l-eḥâdisi'l-münkaṭ'a fi's-sireti'l-Hâşimiyye; bk. Abdülhay el-Kettânî, I, 334).*

İbn Hacer'in aynı konuda yarım kalmış eserleri de şunlardır: *el-'Ucâb fi tahrici mâ yeḳülû fihi't-Tirmizî "ve fi'l-bâb"* (*el-Lübâb fi şerhi kavli't-Tirmizî "ve fi'l-bâb"* da muhtemelen aynı eserdir), *Tahricü eḥâdisi Muhtaşari'l-Kifâye, ed-Dâ'i'l-beşir li-tahrici eḥâdisi İbn Beşir, Tahricü eḥâdisi Şerhi't-Tenbih li'z-Zenkelûnî (a.g.e., I, 336).*

G) Âli Isnad Çalışmaları. 1. *el-'Uşâriyyât (el-'Aşeretü'l-'Uşâriyye)*. 1000'e yakın âli isnadlı hadisin bir araya getirildiği eserin iki nüshası *el-Hizânetü't-Teymûriyye*'de bulunmaktadır (Hadis, nr. 189, 399). 2. *Naẓmü'l-le'âli bi'l-mi'eti'l-'avâli (el-Mi'etü'l-'uşâriyyât li't-Tenûhi)*. Müellifin İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî'den rivayet ettiği uşârî hadislerden 100'ünü ihtiva eden eser Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1990). İbn Hacer'in aynı kişiden yaptığı rivayetleriyle ilgili *Mütebâyinâtü't-Tenûhi* adlı bir eserden daha söz edilmektedir. 3. *es-Sittâne'l-'Uşâriyye (el-'Uşâriyyâtü's-sittân)*. Zeynüddin el-İrâkî'nin *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan sahih, hasen ve garîb derecesindeki on râvili kırk rivayeti bir araya getirdiği *Kitâbü'l-Erba'in el-'uşâriyye* adlı eserine, yine İrâkî'den derlenmiş aynı nitelikte almış rivayetin eklenmesiyle meydana getirilen bir çalışmadır. İbn Hacer'in âli isnada dair çalışmaları arasında *el-'Avâli't-tâliye li'l-mi'eti'l-'âliye de (el-Erba'üne't-tâliye li'l-mi'eti'l-'uşâriyye)* zikredilmektedir.

Müellifin, âli isnadın beş türünden biri olan nisbî uluvvün çeşitlerinden bedel ve muvafakate dair kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: *Buğyetü'r-râvî bi-ebdâli'l-Buḥârî, el-Ebdâlü'l-'avâli min Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, Ebdâlü 'Abd b. Ḥumeyd ve muvâfakâtühû, el-Ebdâlü'l-'avâli ve'l-muvâfakâtü'l-hisân min Müsnedi'd-Dârimî 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân, Kâsım b. Fazl es-Sekaffî'nin on cüz hacmindeki eş-Şekâfiyyât'ından derlediği el-Ebdâlü's-şafiyyât mine's-Şekâfiyyât, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hilâlî'nin el-Hile'yyât'ından 100 hadis seçerek meydana getirdiği el-Ebdâlü'l-'aliyyât mine'l-Hile'yyât ve 'Avâli Müslim (aş. bk.).*

H) Kırk Hadis Çalışmaları. 1. *el-İmtâ' bi'l-erba'ine'l-mütebâyineti (bi-şarṭi's-semâ'*. İbn Hacer, 808'de (1405) bir hafta içinde kaleme alıp aynı yıl talebelerine imlâ ettiği bu eserinde kendisinin semâ yoluyla ve âli isnadla kırk ayrı hocasından duyduğu, onların da kırk ayrı sahâbiden rivayet ettikleri kırk beş hadisi derlemiştir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin *Naẓmü'l-le'âli bi'l-mi'eti'l-'avâli* adlı eserinin ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 428/4)

ayrıca bu hadislerin *Kütüb-i Sitte* ile dört mezhep imamının eserlerinde bulunması gibi şartları da gözetmiş ve hadislerin sağlamlık derecesini belirtmiştir. Müellif eserini 832'de (1429) hadislerin çeşitli tarihlerinden sadece birini zikrederek ihtisar etmiş, Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâa da eser üzerinde ihtisar çalışması yapmıştır. *el-İmtâ' Selâhaddin Makbûl Ahmed* (Küveyt 1408/1988), Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Devha 1409/1989), Mecdî es-Seyyid İbrâhîm (Kahire, ts.) ve Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî (Beyrut 1418/1997) tarafından yayımlanmıştır. 2. *'Avâlî Müslim: erba'ûne hadîs muntekât min Şaḥîhi Müslim* (*el-Erba'ûne'l-âliye li-Müslim 'ale'l-Buḥârî fi Şaḥîhayhimâ*). *Şaḥîhayn*'da bulunup Müslim'in Buhârî'ye göre bir râvi ile âli olarak rivayet ettiği kırk hadis derlediği eseri Muhammed el-Meczûb (Tunus 1393/1973) ve Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut 1405/1985) neşretmiştir. 3. *el-Erba'ûn fi red'î'l-mücrim 'an sebbi'l-müslim* (*Red'u'l-mücrim fi'z-zebbi 'an 'ırzî'l-müslim*). Bazı âlimlerin müellife yaptığı haksızlıklar üzerine Receb 851'de (Eylül 1447) kaleme alınan eser Şeyh el-Huveynî es-Selefi (Beyrut 1406/1986) ve Mecdî es-Seyyid İbrâhîm (Kahire 1989) tarafından yayımlanmıştır. 4. *Tahrîcû'l-Er-*

ba'ine'n-Neveviyye bi'l-esânîdî'l-âliyye. İbn Hacer'in 800 (1398) yılında Aden'de okuttuğu bir eser olup onun *el-Erba'ûne'n-Neveviyye*'yi şerhettiği de söylenmektedir (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 410). 5. *el-Erba'ûne'l-mühezzebe bi'l-eḥâdîsî'l-mülakḳabe*. İbn Hacer'in Yemen'de bulunduğu sırada, Nefisüddin Süleyman b. İbrâhîm el-Alevî et-Taizzî'nin isteği üzerine kendi rivayetlerinden bir günde derlediği eseridir. 6. *Ziyâ'ü'l-eyyâm (enâm) bi-'avâlî şeyḥi'l-İslâm el-Bulḳinî*. Ömer b. Raslân el-Bulḳinî'nin kırk şeyhinden âli isnadla dinlediği kırk hadis mecmuasıdır. 7. *el-Erba'ûne'l-müctâze 'an şüyûhi'l-icâze*. Hocası Ebû Bekir b. Hüseyin el-Merâgî adına onun kırk hocasından derlediği kırk hadis mecmuasıdır. 8. *el-Erba'ûne'l-muntekât min 'avâlî el-Leys b. Sa'd*. Müellifle arasında sekiz râvi bulunan Leys b. Sa'd'ın âli rivayetlerinden derlenmiş bir risâledir. İbn Hacer'in bunlardan başka *el-Erba'ûn min mesmû'î İbni'd-Dâ'im mine't-Tergîb li't-Teymî*, *Erba'ûn hadîs mine'l-vuḥdân min Müsnedi Aḥmed b. Ḥanbel* adlı eserleri de bulunmaktadır.

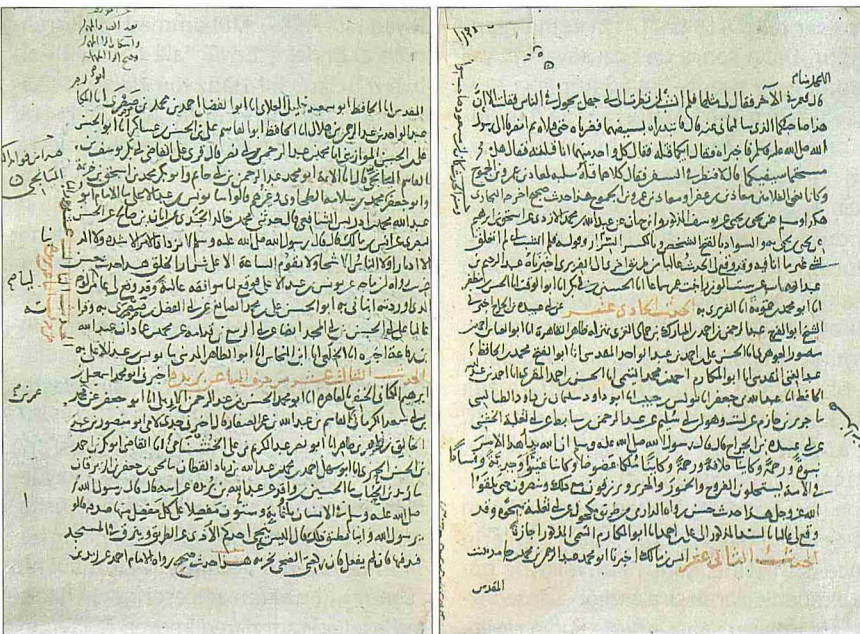
1) Hadis Usulü. 1. *Nuḥbetü'l-fiker**. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin, hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği *Muḳaddime*'sinin buna kırk nevi daha

eklenerek yapılmış bir muhtasarı olup 812'de (1409) tamamlanmış ve müellifi tarafından 818'de (1415) *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker* adıyla şerh edilmiştir. *Nuḥbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-naẓar* (nşr. W. Nassau v.dğr., Calcutta 1862, ikisi birlikte) zamanla büyük kabul görmüş, ders kitabı olarak okutulmuş, üzerine şerhler, hâşiyeler ve muhtasarlar yazılmış, manzum hale getirilmiş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. 2. *Risâle fî muṣtalahâtı ehli'l-ḥadîs*. Eserin iki vaktan ibaret baş tarafı eksik bazı nüshaları Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'dedir (Mecmua, Timur, nr. 126; Mecmua, Tal'at, nr. 255). 3. *el-İfsâḥ bi-tekmilî'n-Nüket 'alâ İbni's-Salâḥ* (*en-Nüket 'alâ 'Ulûmî'l-ḥadîs*). İrâkî'nin *el-Taḳyîd ve'l-îzâḥ*'ındaki (*Nüketü İbni's-Salâḥ*) elli kadar görüşüne İbn Hacer'in yönelttiği bazı tenkitleri ihtiva etmekte olup Rebî' b. Hâdî Umeyr, eser üzerindeki doktora çalışmasında (1400/1980, Câmiatü'l-Ümmî'l-kurâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye) İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'a ve İrâkî'ye yönelttiği eleştirilerini de tesbit ederek eseri *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâḥ* adıyla yayımlamış (I-II, Medine 1984; I-II, Riyad 1988), kitabı Mes'ûd Abdülhamîd es-Sa'denî de aynı adla neşretmiştir (Beyrut 1414/1994). İbn Hacer'in *el-İstidrâk 'alâ Nüketi İbni's-Salâḥ* adıyla anılan eseri de bu kitap olmalıdır. 4. *en-Nüket 'ale'l-Elfiyye*. İrâkî'nin *el-Elfiyye*'si üzerindeki bazı görüş ve tenkitleri ihtiva eden eser yarım kalmıştır (Süyûtî, *Nazmü'l-İkḳân*, s. 47). 5. *Muḥtaşaru (Telḥîsu) 'ilmi'l-veşy fîmen yervî 'an ebîhi 'an ceddih*. Alâ'nin *el-Veşyü'l-mu'lem fîmen yervî 'an ebîhi 'an ceddih 'ani'n-nebiyyi şallallahü 'aleyhi ve sellem* adlı eserinin muhtasarı olup önemli ilâveler de ihtiva etmektedir. 6. *Nüzhetü's-sâmi'în fî rivâyeti's-şahâbe mine't-tâbi'în*. Hatîb el-Bağdâdî'nin bir cüzden ibaret olduğu söylenen *Rivâyetü's-şahâbe mine't-tâbi'în* adlı eserinin muhtasarıdır.

İbn Hacer'in ayrıca Dârekutnî'nin *et-Taşḥîf (Taṣḥîfû'l-muḥaddîşin)* adlı eserinin muhtasarı olan *Telḥîşü't-Taşḥîf*'inden söz edilmiştir (a.g.e., s. 49). Bazı kataloglarda (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 76; Köprülü Ktp., Mecmua, nr. 715/11, vr. 132-151) müellife nisbet edilen ve İstanbul'da çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan *Riyâzû'l-ezhâr fî cildâ'l-eḥşâr* ise Şehâbeddin Sivâsî'ye aittir.

J) Ricâlü'l-hadîs. 1. *el-İşâbe* fî temyizi's-şahâbe*. Mükerrerleriyle birlikte 12.300 kadar biyografiyi ihtiva etmesi se-

İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İmtâ' bi'l-erba'ine'l-mütebâineti (bi-şartî)'s-semâ'* adlı eserinin iki sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 7951/2, vr. 20^a, 21^a)

bebiyle sahasının en kapsamlı kitabı olan eserin çeşitli baskıları arasında Mevlevî Muhammed Vecîh, Abdülhak, Gulâm Kadir ve A. Srenger tarafından yapılan neşirle (I-IV, Kalküta 1270-1291/1853-1874) Ali Muhammed el-Bicâvî'nin neşri (I-VIII, Kahire 1390-1392/1970-1972, 1413/1992) zikredilebilir. 2. *Tehzîbü'l-Tehzîb**. Tü-rünün en önemli çalışması olan eserde Mizzî'nin *Kütüb-i Sitte* râvilerine dair *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl'i* ihtisar edilmiş ve esere hacminin üçte biri kadar ilâvede bulunulmuştur. Eser Haydarâbâd - Dekken'de (I-XII, 1325-1327; Beyrut 1388/1968) ve Beyrut'ta (I-VI, 1412/1991) yayımlanmıştır. 3. *Takrîbü't-Tehzîb*. *Tehzîbü't-Tehzîb*'in muhtasarı olup 827 (1424) yılında tamamlanan eserde ayrıca Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*, *Halku ef'âli'l-ibâd*, *Cüz'ü'l-kırâ'e* ve *Ref'u'l-yedeyn*; Müslim'in *Mukaddime*; Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl*, *Fezâ'ilü'l-enşâr*, *Nâsihu'l-Kur'ân* ve *mensûhu*, *Kitâbü'l-Kader*, *et-Teferrüd fi's-sünen*, *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* ve *Müsnedü Mâlik*; Tirmizî'nin *Şemâ'ilü'n-nebî*; Nesâî'nin *Müsnedü 'Alî*, *Müsnedü Mâlik*, *Amelü'l-yevm* ve *l-leyle*, *Haşâ'isu 'Alî* ve İbn Mâce'nin *Kitâbü't-Tefsîr* adlı eserlerindeki toplam 8826 râvinin çok kısa biyografileri verilmektedir. Sonunda kadınlara dair bir bölümün de yer aldığı *Takrîbü't-Tehzîb* Leknev'de (1271, taşbaskı), Delhi'de (1308, 1320), Abdülvehhâb Abdüllatif tarafından Kahire-Medine'de (I-II, 1380/1960; I-II, Beyrut 1395/1975) ve İrşâdül'hak Eserî tarafından Lahor'da (1985), değişik adlarla mükerrer olarak zikredilen yüzlerce râvinin eserde hangi numaralarla gösterildiğini belirten titiz bir çalışma ile birlikte Muhammed Avvâme tarafından Halep'te (1406/1986, 1408/1988, 1411/1991) ve Mustafa Abdülkâdir Atâ tarafından Beyrut'ta (1413/1993) yayımlanmıştır. Kitap üzerinde Mevlevî Emîr Ali'nin *Tak'ibü't-Takrîb* adlı bir çalışması vardır (Leknev 1934, 1356/1937). 4. *Lisânü'l-Mizân**. Zehebî'nin zayıf râvilere dair *Mizânü'l-i'tidâl*'inin hem muhtasarı hem de zeyli ve ikmalî mahiyetinde olan eser Haydarâbâd Dekken'de neşredilmiştir (I-VII, 1329-1331; Beyrut 1390/1971). 5. *Ta'cîlû'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâlî'l-e'immeti'l-erba'a*. Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'ini ihtisar edip İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* ile Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'lerindeki râvileri de ekleyerek meydana getirdiği *et-Tezkire fi (bi-ma'rifeti) ricâlî'l-kütü-*

bi'l-ʿaṣere'ye dayanan bir çalışma olup *et-Tezkire*'deki râvilerden *Tehzîbü't-Tehzîb*'de bulunanlar inceleme dışı bırakılmış ve dört mezhep imamının eserlerindeki râviler bir araya getirilip bunlar hakkında Hüseyinî'nin verdiği bilgiler düzeltilip tamamlanmıştır. Ayrıca Hüseyinî'nin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki râvilerden *Tehzîbü'l-Kemâl*'de bulunmayanları bir araya getirdiği *el-İkmâl*'inde, *el-İkmâl*'i tamamlamak üzere Nureddin el-Heysemî'nin kaleme aldığı cüzde ve İbnü'l-İrâkî'nin *Zeylû'l-Kâşif*'inde görülen tashihe muhtaç hususlar üzerinde de durulmuştur. 330 kadar kaynaktan faydalanılarak (İbn Hacer, *Ta'cîlû'l-menfa'a*, I, 62-102) 826'da (1423) tamamlanan, ilk isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmış 1727 (veya 1732) râvi hakkında bilgi verilen eser önce Haydarâbâd'da basılmış (1322/1904, 1324/1906; Beyrut, ts.), daha sonra Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî (Kahire 1386/1966), Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut 1416/1996) ve İkrâmulah İmâdülhak (I-II, Beyrut 1416/1996) tarafından yayımlanmıştır. İbn Hacer, Hüseyinî'nin *et-Tezkire*'si ile İbnü'l-İrâkî'nin *Zeylû'l-Kâşif*'inde gördüğü hataları ayrıca bir cüzde toplamış ve 833'te (1430) tamamladığı bu çalışmasına *el-Evhâm elletî vaḳ'at li'l-Hüseynî* ve *Ebî Zü'r'a (el-Cevâbü'l-celîlî'l-vaḳ'a fîmâ yuraddü 'ale'l-Hüseynî* ve *Ebî Zü'r'a*) adını vermiştir. 6. *Ta'rifü ehli (ülü)'t-takdîs bi-merâtibi'l-mevşûfine bi't-tedlîs (Ṭabakâtü'l-müdelîsin)*. Alâî'nin *Câmi'u't-taḥşîl fi aḥkâmî'l-merâsîl*'i ihtisar edilip ona önemli ilâveler yapılmak suretiyle meydana getirilmiş, 152 müdelîsin yer aldığı bir eser olup 815'te (1412) tamamlanmıştır. Daha sonra da bazı ilâvelerin yapıldığı eser Kahire'de basılmış (1322/1904), ayrıca Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire 1398/1978), Âsım b. Abdullaḥ el-Kureyvitî (Zerkâ 1403/1983), Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî ve Muhammed Ahmed Abdülazîz (Beyrut 1405/1984; 1407/1987), Muhammed Zeynhüm Muhammed Azb (Kahire 1407/1986), Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (Riyad 1413/1993) tarafından yayımlanmıştır. İbn Hacer'in bu konuda ayrıca *Cüz' fi esmâ'i'l-müdelîsin* adlı bir kitabı bulunduğu söylenmektedir. 7. *el-İşâr bi-ma'rifeti ruvâtî'l-Âşâr*. Hanefî âlimlerinden birinin isteği üzerine (a.g.e., I, 244) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Âşâr*'ındaki râvilerin önce isimlerine, sonra künyelerine göre alfabetik olarak sıralandığı eserde fazla tanınmayan şahsiyetlerle kadın râvile-

re de yer verilmiş, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de bulunanlara işaret etmekle yetinilmiş, diğerleri bazan uzunca biyografileriyle tanıtılmıştır. 265 râvi hakkında bilgi verilen ve hazırlanmasına 813'te (1410) başlanan eser yirmi yılda tamamlanabilmiştir. Süleyman b. Abdülazîz el-Ureynî tarafından üzerinde yüksek lisans çalışması (1401, el-Câmiatü'l-İslâmiyye ed-Dirâsâtü'l-ulyâ [Medine]) yapılarak Karaçi'de yayımlanan eseri (1411) Ebû Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî (Beyrut 1411/1991), Seyyid Hasan Kesrevî (Beyrut 1413/1993) ve Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî de (Kahire, ts.) neşretmiştir. 8. *Tebşîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*. Zehebî'nin *el-Müştebih fi'r-ricâl*'inde isimlerin okunuşu gösterilmediği ve eser muhtasar tutulduğu için yapılan hataları düzeltmek, kelimelerin doğru okunmasını sağlamak ve *el-Müştebih*'te bulunmayan bazı isimleri ilâve etmek amacıyla kaleme alınan alfabetik bir eser olup türünün en muhtevalı çalışmasıdır (Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 298). Eserde megâzî, siyer ve tarih kitaplarında geçen Câhiliye devri şair ve kahramanlarının adları da zikredilmiştir. İbn Hacer'in on beş kiptan faydalanarak (*Tebşîrû'l-müntebih*, IV, 1511-1513) 816'da (1413) tamamladığı eser Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ali en-Neccâr tarafından Kahire'de (I-IV, 1383-1386/1964-1967), ayrıca Delhi-Mekke'de (I-IV, 1406) yayımlanmıştır. 9. *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*. Lakaplarıyla tanınan muhaddislere dair alfabetik bir eser olup Abdülazîz b. Muhammed es-Sedîdî tarafından üzerinde yapılan yüksek lisans çalışması yayımlanmıştır (I-II, Riyad 1409/1989). Muhammed Abdurrahman el-Ehdel ("Eḍvâ" alâ Nüzheti'l-elbâb fi'l-elkâb li'l-Hâfız İbn Hacer el-ʿAskalânî", *ʿÂlemü'l-kütüb*, XVIII/6 [1418/1997], s. 483-489) ve İbrâhim es-Sâmerâî ("Maʿa Nüzheti'l-elbâb fi'l-elkâb li'bni Hacer el-ʿAskalânî", *MMLAʿUr*, XVII/45 [1414/1993], s. 11-49) bu neşirdeki önemli hataları tesbit etmişlerdir. Eseri Muhammed Zeynhüm Muhammed Azb da yayımlamış (Beyrut 1412/1992), Âişe bint Hüseyin es-Süleymânî bu neşrin iki babındaki altmış kadar okuma hatasını eleştirmiştir (*al-Mufaḳat*, Algeria 1412/1992, I, 445-454). Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde (nr. 1252/2) *Elkâbü'r-ruvât* adıyla kaydedilen eser *Nüzhetü'l-elbâb*'ın bir nüshasıdır. 10. *Tesmiyetü men ʿurife mim-men übhime fi'l-ʿUmde*. Cemmâîlî'nin *ʿUmdetü'l-aḥkâm* adlı eserindeki hadislerde adları tam zikredilmeyen veya müp-

hem şekilde geçen şahısların kim olduğunu göstermek üzere kaleme alınan eserin Mektebetü'l-Ezher'de bir nüshası mevcuttur (Mecmua, nr. 109, vr. 113-128). 11. *Tertibü Tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî 'alâ hurrûfi'l-mu'cem*. Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında bulunup Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'inde yer almayan hadis hâfızlarının bir araya getirildiği iki cilt hacminde bir eser olup (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1097) bazı hadis hâfızlarının biyografilerinin ilâve edilmiş olması sebebiyle *Zeyl 'alâ Tezkireti'l-huffâz* olarak da anılmaktadır. 12. *Zeylû't-Tibyân li-manzûmeti'l-huffâz bed'ati'l-beyân*. İbn Nâsirüddin ed-Dimaşkî'nin hadis hâfızlarını 1000 beyitte topladığı *Bed'atü'l-beyân 'an mevti'l-a'yân 'ale'z-zamân*'da zikredilmeyen yirmi sekiz hâfızın biyografisiyle ilgilidir. 13. *Şikâtü'r-ricâl mim-men lem yüzker fi Tehzibi'l-Kemâl*. Müsvedsinin üç cilt olduğu belirtilen ve muhtemelen İbn Hacer'in yarım kalan çalışmaları arasında olan eser Süyûtî'nin *Nazmü'l-'ikyân*'ında (s. 46) *Esbâtu'r-ricâl* şeklinde kaydedilmiştir. 14. *Fevâ'idü'l-ihtifâl bi-beyâni ahvâli'r-ricâl (el-'lâm bi-men zükire fi'l-Buhârî mine'l-a'lâm)*. *Şahih-i Buhârî*'de bulunduğu halde *Tehzibü'l-Kemâl*'de yer almayan râvilerin biyografisini ihtiva eden eserin bir cilt olduğu belirtilmektedir. 15. *Telhîşü'l-Müttefik ve'l-müfterik*. Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Müttefik ve'l-müfterik* adlı eserinin (*DİA*, XVI, 457) tashih, ihtisar ve ilâvelerle yeniden tertip edildiği bir çalışma olup tamamlanmamıştır. 16. *et-Ta'rîfû'l-ecved bi-evhâmi men cema'a min ricâli'l-Müsned*. Çeşitli kaynaklarda yanlış olarak *et-Ta'rîfû (Ta'rîfû)*'l-evhâd şeklinde kaydedilmektedir. 17. *Esmâ'ü ricâli'l-kütüb (Beyânü ahvâli'r-ricâli'r-ruvât)*. *İthâfû'l-meher'e*ye konu olan kitaplarda geçen râvilerden *Tehzibü't-Tehzib*'de biyografisi bulunmayanları ele alan eser yarım kalmıştır. *el-Mühmel min şüyûhi'l-Buhârî* adlı bir kitabı da bulunduğu belirtilen İbn Hacer, ayrıca Ebû'l-Hasan el-İclî'nin sika kabul ettiği râvileri tabakalar halinde sıraladığı, Nureddin el-Heysemî'nin alfabetik hale getirdiği *Târîhu's-sikât (Ma'rifetü's-sikât)* adlı esere bazı ilâveler yapmıştır (*DİA*, XV, 56).

K) *Mu'cem*. 1. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. *el-Makâşidü'l-'aliyyât ('aliyye) fi fihristi'l-merviyât (fi fihristi'l-kütübi ve'l-eczâ'i'l-merviy)e* ve *Tecridü esânidi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâ'i'l-menşûre* adlarıyla da anılan (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 453) eserde müellif okuttuğu ki-

tapları hangi senedlerle rivayet ettiğini, bunları kimlerden nasıl aldığını belirtmektedir. *el-Mu'cemü'l-müfehres*'in müellif hattı nüshası Millet Kütüphanesi'nde (Murad Molla, nr. 609), diğer bir nüshası Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (Mustalah, nr. 82) bulunmaktadır. 2. *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemü'l-müfehres*. İbn Hacer'in 730 hocasının adını alfabetik olarak sıraladığı, bunların hayatına dair geniş bilgiler verdiği, kendisinin onlardan hangi kitapları okuduğunu belirttiği bir eserdir. Telifine 806'da (1403) Aden'de başlanıp 832'de (1429) Kahire'de tamamlanan, daha sonra bazı ilâvelerle bulunulan eser, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1413-1415/1992-1994). 3. *el-Mu'cem li'l-Hurre Meryem (Mu'cemü's-şeyha Meryem)*. İbn Hacer'in rivayet ettiği birçok eseri kendisine okuduğu, bir kısmına da kendisinden icâzet yoluyla sahip olduğu hocası (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, II, 559-571) Meryem bint Ahmed el-Ezraî'nin hocalarına dair on üç cüz hacminde bir eser olup Sibt İbn Hacer tarafından yazılan bir nüshası Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de kayıtlıdır (Hadis, nr. 1421). 4. *Mu'cemü't-Tenûhi (el-Mu'cemü'l-kebir li's-Şâmi)*. Yirmi dört cüz hacmindeki eserde müellifin kendisinden faydalandığı İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî'nin 500'den fazla hocası tesbit edilmiştir (a.g.e., I, 80). 5. *el-Meşyehatü'l-bâsime li'l-Kıbbâbi ve Fâtıma*. 837'de (1434) tamamlanan eserde, İbn Hacer'in hocalarından Abdurrahman b. Ömer el-Kıbbâbi ile Fâtıma bint Halîl el-Kinânî'nin şeyhlerinden 167'si alfabetik olarak sıralanmıştır. Kitabın bir nüshası Kudüs'te (Mektebetü dâri'l-Hatib, F 22), baş tarafı eksik bir nüshasının küçük bir bölümü de Köprülü Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 1629, vr. 65^a-67^b) bulunmaktadır. Jacqueline Sublet bir çalışmada eserin muhtevasını incelemiştir ("Les maîtres et les études de deux traditionnistes de l'époque mamlouke", *BEO*, XX [1967], s. 7-99). 6. *Meşyehatü Ebi't-Tâhir b. Küveyk ellezine ecâzû lehû*. İbn Hacer, hocası olan bu zatın semâ ve icâzet yoluyla aldığı âlî rivayetleri derlemiştir (a.g.e., II, 483). 7. *Meşyehatü'l-Burhân el-Halebî*. Sibt İbnü'l-Acemî'nin hadis ilminde 200, diğer ilimlerde ve şiirde otuzar olmak üzere toplam 260 hocası hakkındadır. *Telhîşü Şebeti'l-Burhân el-Halebî* adıyla anılan eser de muhtemelen aynı kitaptır. 8. *Fihristü İurukî Şahihî'l-Buhârî*. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şahihî*'nin İbn

Hacer'e ulaşan rivayet tariklerinin tesbit edildiği bu risâlenin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 427/1, vr. 1^b-6^a).

İbn Hacer'in bunların dışında *Müntekâ min Mu'cemi's-Sübkî*, *Meşyehatü İbn Ebi'l-Mecd ellezine inferede bi'r-rivâyeti 'anhüm bi'l-Kâhire*, *Müntekâ min meşyehati İbn 'Asâkir ve'bni's-Serârî ve'l-Fahr b. el-Buhârî*, *Cüz' fihri'ta'kib 'alâ İbni'l-Cezerî fi meşyehati şeyhihi el-Cüneyd*, *Fihristü merviyâtü'l-Kâdî Celâlidîn bi'l-icâze*, *Fihristü 'Alemiddîn el-Bulkinî bi'l-icâze*, *Fihristü's-Şeref b. Küveyk*, *Cüz' mine'l-meşyehati'l-fahriyye* gibi eserleri de vardır. Ayrıca onun Mahmûdiyye Medresesi Kütüphanesi'ndeki 4000 kitap için hazırladığı fihristler de burada zikredilmelidir.

L) *Biyografi Kitapları*. 1. *er-Rahmetü'l-ğayşiyye bi't-tercemeti'l-Leysiyye (el-Merhametü'l-ğayşiyye 'an tercemeti'l-Leysiyye, Merhametü'l-ğayş bi-tercemeti'l-Leys)*. 834'te (1431) Leys b. Sa'd'ın hayatını yazıp bazı âlî rivayetlerini derlediği eser Bulak'ta (1301, *Hedyü's-sârî*, ayrıca *Hulâsatü Tezhîbi Tehzibi'l-Kemâl* ile), *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-müniriyye* içinde (nşr. İdâretü't-tibâati'l-müniriyye, Riyad, ts., I, 235-265) ve Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî tarafından (Beyrut 1407/1987) yayımlanmıştır. *er-Rahmetü'l-ğayşiyye*'yi ayrıca Abdurrahman Hasan Mahmûd ve A. Ali Hasan, *Tevâli't-te'sis* ile birlikte *Siretü'l-imâmeyn el-Leysî ve's-Şâfi'î* adıyla neşretmiştir (Kahire 1994). 2. *Tevâli't-te'sis bi-me'âli İbn İdris*. İmam Şâfiî'nin biyografisine dair olup 835'te (1432) kaleme alınmıştır. Çeşitli kaynaklarda yanlış olarak *Tevâli't-te'nîs* diye kaydedilen eser, *er-Rahmetü'l-ğayşiyye* ile birlikte (Bulak 1301) ve ayrıca Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî tarafından (Beyrut 1406/1986) yayımlanmıştır. 3. *ez-Zehrü'n-nağr fi nebe'i (hâli) l-Hağır*. Hızır'ın peygamber mi, velî mi olduğu, Resûl-i Ekrem'in zamanına yetişip yetişmediği, kıyamete kadar yaşayıp yaşayacağı gibi konularla ilgili rivayetlerin bir araya getirildiği eser *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-müniriyye* içinde (Kahire 1346, I, 195-234), ayrıca Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Kahire 1405/1985, 1407/1987; Kahire, ts.) ve Semîr Hüseyin Hilmî (Beyrut 1408/1988) tarafından neşredilmiştir. 4. *Gıbatü'n-nâzır fi tercemeti's-Şeyh 'Abdilkâdir*. Abdülkâdir-i Geylânî'nin hayatına dair olup sekiz bölümden meydana gelen eseri E. D. Ross yayımlamıştır (Kalkûta 1903). Ser-

kıs bu risâlenin İbn Hacer'e nisbet edilmesinin doğru olmadığını ileri sürmüştür (*Mu'cem*, I, 80). 5. *Hidâyetü's-sârî li-sîreti'l-Buhârî*. 805 (1402-1403) yılında kaleme alınan eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Mecmua, nr. 7951, vr. 224^b-255^b). 6. *Tercemetü İbn Teymiyye*. Dârü'l-kütübî'l-Misriyye (Mecmua, nr. 20545 B, vr. 23-31) ve Bağdat Dârü'l-evkâfi'l-İlâmme'de (Mecmua, nr. 6019) nüshaları bulunan eserin *ed-Dürerü'l-kâmine*'deki biyografiden iktibas edilmiş olması mümkündür (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, I, 558). 7. *el-İnâs bi-menâkıbi'l-Abbâs*. Abbas b. Abdülmuttalib'in hayatıyla ilgili eserin müsvedde halinde ve bir cilt olduğu belirtilmiştir. İbn Hacer'in ayrıca *el-Envâr bi (fi ma'rifeti)-haşâ'îsi'l-muhtâr* adlı bir çalışmasının bulunduğu kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 195, 706).

M) Tertip Çalışmaları. 1. *Tertîbü Fevâ'id Semmûye 'ale'l-mesânîd*. Semmûye diye bilinen Ebû Bîşr İsmâil b. Abdullah el-Abdî'nin sekiz cüzden meydana gelen *Fevâ'id*'inin râvilerine göre tertip edildiği bir eserdir. 2. *Takrîbü'l-buğye fi tertîbi ehâdîsi'l-Hilye*. Nüreddin el-Heysemî'nin, *Hilyetü'l-evliyâ*'da isnadlarıyla birlikte rivayet edilen hadisleri bablara göre tertip etmeye başladığı bu çalışma, onun vefatı üzerine İbn Hacer tarafından gözden geçirilerek yaklaşık dörtte biri iki cilt halinde temize çekilmiştir (Brockelmann, *GAL*, I, 445; II, 91; *Suppl.*, II, 617).

İbn Hacer'in 803 (1400-1401) yılında kaleme aldığı *Tertîbü Müsnedi't-Tayâlisî* ve *Tertîbü Müsnedi 'Abd b. Humeyd* adlı çalışmaları Yemen seyahati dönüşünde denizde kaybolmuştur. Onun yine bablara göre düzenlediği *Tertîbü Fevâ'id Temmâm* ve *Tertîbü Garâ'ibi Şu'be li'bni Mende'si* de burada anılmalıdır.

N) Kur'an İlimleri. 1. *el-İcâb bi-tibyânî'l-esbâb (el-'Ubâb fi beyânî'l-esbâb, Esbâbü nüzûli'l-Kur'an)*. Hacimli bir cilt olduğu belirtilen eserin bir nüshası Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Brockelmann'ın (*GAL Suppl.*, II, 75) *Şerhu'l-'Ubâb* adıyla zikrettiği ve Petersburg'daki Asya Kafkas Müzesi'nde (nr. 935) bulunduğunu söylediği eser de bu kitap olmalıdır. 2. *el-İtkân fi (cem'i ehâdîsi) fezâ'ilî'l-Kur'an*. Tamamlanmamış bir risâledir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 8). 3. *el-İhkâm li-beyânî mâ fi'l-Kur'an mine'l-ibhâm*. Abdurrahman es-Süheylî'nin *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm limâ fi'l-Kur'an mine'l-ibhâm*'i ile Ebû'l-Kâsım İbn Asâ-

kir'in *Zeylû't-Ta'rîf ve'l-i'lâm*'ından faydalanılarak kaleme alınan eserin hacimli bir cilt olduğu belirtilmektedir (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 284).

Müellifin *el-Âyâtü'n-neyyirât fi ma'rifeti'l-havârik (li'l-havârik) ve'l-mu'cizât (Keşfü'z-zunûn*, I, 204), *Tecridü't-tefsîr min Şahihî'l-Buhârî ('alâ tertibi's-süver)* adlı eserlerinin de bulunduğu, ayrıca müteşâbih âyetleri incelediği, Kur'an'da yer alan yirmi yedi yabancı kelimeye dair Tâceddin es-Sübki'nin manzum risâlesine *Mâ vaқа'a fi'l-Kur'an min gayri luğati'l-Arab* adıyla bir zeyil yazdığı, son iki eser için Süyûtî'nin de bir zeyil kaleme aldığı belirtilmektedir (Taşköprizâde, II, 412-415).

O) Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh. 1. *Bulûgu'l-merâm* min edilleti'l-ahkâm*. Müellifin, oğlu Ebû'l-Meâlî Bedreddin Muhammed için 828 (1425) yılında kaleme aldığı eser ibadet, hukuk ve muâmelâta dair 1356 sahih hadisi ihtiva etmekte olup ilki Leknev'de (taşbaskı 1253/1837) olmak üzere birçok defa basılmış, Emîr es-San'ânî, Siddîk Hasan Han, Ahmed Hasan ed-Dihlevî gibi âlimler tarafından şerhedilmiştir. 2. *Tebyînü'l-'aceb fimâ (bimâ) verede fi fazli (şavmi) receb (Fezâ'ilü receb)*. Receb ayında yapılan ibadetlerin faziletine dair çeşitli sorular üzerine kaleme alınan bir eser olup bu konudaki otuz sekiz rivayetin metin ve senedleri değerlendirilmiş, yirmi üç rivayetin uydurma olduğu ve bu ayla ilgili sahih bir rivayetin bulunmadığı belirtilmiştir. Kahire'de (1351/1932) basılan eser, İbrâhim Yahyâ Ahmed (Kahire 1391/1971) ve Ebû Esmâ İbrâhim b. İsmâil (Beyrut 1408/1988, *Kuvvetü'l-hicâc* ile birlikte) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Ref'u (Keşfü)'s-sitr 'an hükmi's-salât ba'de'l-vitr (Keşfü's-sitr birek'ateyn ba'de'l-vitr)*. Vitirden sonra kılınması tavsiye edilen iki rek'at namaza dair hadisin değerlendirildiği risâle, M. Halife Kiyânî tarafından "Min musannefâtî'l-Hâfız" serisinin dördüncü kitabı olarak neşredilmiştir (Kahire 1413/1993). 4. *Kuvvetü'l-hicâc fi 'umûmi'l-mağfireti li'l-huccâc*. Hz. Peygamber'in arefe gününde ve Müzdelife'de ümmetinin bağışlanması için yaptığı duanın kabul edildiğine dair Abbas b. Mirdâs tarafından rivayet edilen hadisin muhtelif sahâbilerden gelen pek çok rivayetin değerlendirildiği, hadisi mevzû kabul eden İbnü'l-Cevzî'nin yanıldığının ortaya konduğu bir risâle olup 19 Rebîülevvel 842'de (9 Eylül 1438) tamamlanmıştır. Semîr Hüseyin Halebî'nin şerhederek yayımladığı eseri

(Beyrut 1408/1988, İbn Hacer'in Ebû Esmâ İbrâhim b. İsmâil tarafından tahkik edilen *Tebyînü'l-'aceb*'i ile beraber) Ümmü Amr bint İbrâhim el-İtrîbî de neşretmiştir (Kahire 1412/1993). 5. *el-Mümetti' bi-müsnedi (bi-hükmi, fi menâsiki, fi men-seki)'l-mütemetti'* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1591/6, vr. 134-142). 6. *et-Tettebbu' li-sıfati't-temettu' bi'l-hac ile'l-'umre*. Sehâvî'nin el yazısıyla olan bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1591/7, vr. 142-147). İbn Hacer'in ayrıca *et-Tenbîh li-sıfati'l-mütemetti'* adlı bir eseri, kadınların temettu' hacına dair bir başka çalışması ve torunu için kaleme aldığı *et-Temettu' 'alâ mezhebi'l-Hanefiyye'si* bulunduğu belirtilmektedir. 7. *Menâsikü'l-hac*. Müellifin ayrıca, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserinin hac bölümünü *Şerhu'l-Minhâc (Şerhu menâsiki'l-Minhâc)* adıyla şerhettiği de belirtilmektedir. Brockelmann'ın sözünü ettiği *Şerhu'l-Menâsik* de (*GAL*, I, 84) muhtemelen bu eserdir. 8. *Cüz' fi ihdâsi'l-cum'a bi-Medreseti İbn Süveyd bi-Mısır* (Mektebetü'l-Ezher, Mecmua, nr. 109, vr. 51^a-53^a). 9. *Risâle fi mes'eleli şirâ'i's-sultân el-arza min beyti'l-mâl nefsih (Mes'eleli şirâ'i's-sultân bi-mâlih li-nefsih min arâzi beyti'l-mâl)* (Köprülü Ktp., Mecmua, nr. 1429, vr. 1^a-6^b). 10. *Şerhu'r-Ravza (Taşhihu'r-Ravza)*. Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserinin şerhi olup İbn Hacer bu çalışmasından önce aynı eseri ihtisar etmiştir. Eserin üç cilt olduğu, fakat tamamlanmadığı belirtilmektedir. 11. *en-Nuket 'alâ Şerhi'l-Muhezzeb*. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *el-Muhezzeb*'ini *el-Mecmâ'* adıyla şerheden Nevevî'nin bu eseri üzerinde yapılmış yarım kalan bir çalışmadır. 12. *en-Nuket 'alâ Şerhi'l-'Umde*. İbn Hacer'in, Cemmâîlî'nin *'Umdetü'l-ahkâm*'ına İbnü'l-Mülâkkın'ın yazdığı şerh hakkındaki görüşlerini ihtiva eden bu eser de tamamlanamamıştır. 13. *en-Nuket 'alâ Nüketi'l-'Umde*. Yine Cemmâîlî'nin eserine Bedreddin ez-Zerkeşî'nin yazdığı *Nuket* üzerine yazılmış bir tenkit çalışmasıdır. 14. *'Acebü'd-dehr fi fetâvâ şehri*. İbn Hacer'e bir ay içinde sorulan 300 soruyla ilgili olarak verdiği fetvaların bir araya getirildiği eserdir. 15. *el-Minhâ fimâ 'allaka's-Şâfi'i el-kavle bihi 'ale's-sıhha*. Şâfiî'nin bazı fikhî meseleleri açıklarken o meseleye dair hadisin sahih olduğunu belirttiği yerlerde İbn Hacer'in aynı konudaki diğer hadisleri de zikrederek bunların sıhhat derecesini gösterdiği bir çalışmadır.

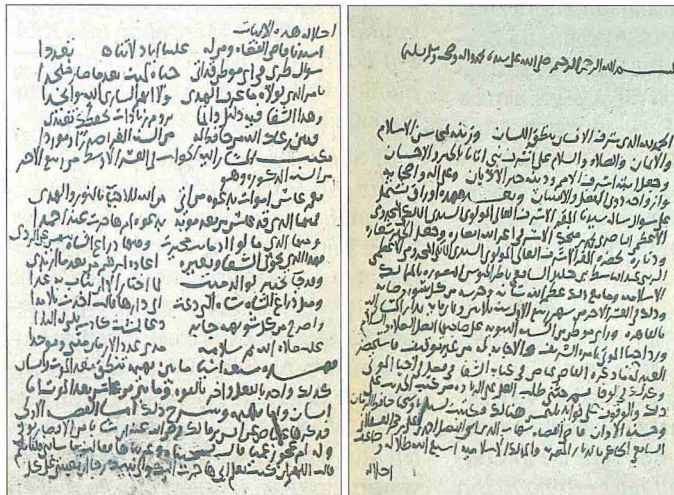
İbn Hacer, fıkıh ve akaide dair bazı hadislerin sıhhat derecesi hakkında kendisine yöneltilen soruları bir cüzde toplamış, Ebû Abdurrahman el-Eserî el-Mısırî bunlardan otuz hadisi ihtiva eden bir bölümü yayımlamıştır (Tanta 1411/1990). Onun bu konuda ayrıca *Cüz' fi't-tehnî'eti fi'l-a'yâd ve ğayrihâ*, *el-Esma'ü'l-eşlah fi şihhati imâmeti ğayri'l-efsa'ih* (el-Eşlah fi imâmeti ğayri'l-efsa'ih), *Fetâvâ el-hadişîyye*, *Haberü's-sebt bi-şiyâ'mi's-sebt*, *Kuvvetü'l-cebel fi'l-kelâmi 'ale'l-hiyel* (hayl), *Kuvvetü's-seyr fi hükmi 'ameli'l-hayr*, *Meclis fi tahrimi'z-zulm*, *el-Meclisü'l-Cemâli evvelü mâ fütihat*, *Mes'etü'd-devr*, yarım kalan *el-Mes'etü's-Süreyciyye*, *er-Rahâ ed-dâ'ire 'ale'l-yemîni'd-dâ'ire*, eş-Şemsü'l-münîre fi ma'rifeti (ta'rifi) l-kebîre (Keşfü'z-zunûn, II, 1062), *Telhîşü mes'etü's-sâkit* adlı eserleri bulunmaktadır. *Temhîdû'l-ukûdi'l-cemme fi tec-dîdi 'ukûdi'l-ümme* ise İbn Hacer'in, III. (IX.) yüzyılın başından itibaren kimlerin mücedd olabileceği konusunda yazmayı düşündüğünü belirttiği (İbn Hacer, *Tevâli't-te'sis*, s. 49) cüzüdür. Süyûtî'nin, el-de etmek için çok çaba sarfetmesine rağmen göremediğini söylediği eser *el-Fevâ'idü'l-cemme fimen yüceddidü'd-dîne li-hâzihî'l-ümme* (Keşfü'z-zunûn, II, 1296) olmalıdır.

Ö) Akaid. 1. *el-Ğunye fi'r-rü'ye*. İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'yı gördüğünü ileri sürenlerle buna karşı çıkanların görüşlerinin bir araya getirilerek değerlendirildiği bir cüz olup bir nüshası el-Hizânetü't-Teymüriyye'de bulunmaktadır (Hadis, nr. 146). 2. *el-Hişâlû (Ma'rifetü'l-hişâli'l-mükeffire li'z-zünûbi'l-mukaddeme ve'l-mu'ahhâre*. Günahların bağışlanmasına vesile olacağı

müjdelenen yirmi ibadete dair yirmi dört hadisin derlenip sıhhat derecelerinin belirtildiği eser 845'te (1441) yazılmıştır. Kahire'de (1343) basılan kitap, ayrıca *Risâle fi'l-Hişâli'l-mükeffire li'z-zünûbi'l-mükaddime ve'l-müte'ahhâre* adıyla Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-müniriyye içinde (Kahire 1343, I, 257-266), daha sonra Muhammed Riyâz Mâlih (Dimaşk 1963) ve Câsim el-Füheyd ed-Devserî (Küveyt 1404/1984; Beyrut 1410/1990) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Ma'rifetü'l-hişâli'l-müşile ile'z-zîlâl*. Kıyamet gününde yedi kişinin arşın gölgesinde barınacağını müjdeleyen hadisten hareketle aynı nimetten faydalanacağı belirtilen otuz üç kişiye dair zayıf ve sağlam rivayetlerin toplandığı eser müellifin *el-Emâli*'sinin 99-105. meclislerinde de yer almaktadır. 4. *Zikrû'l-bâkıyâtü's-şâlihât*. Bir müslümanın her gün tekrarladığı zikirlerle dair yirmi hadisi ihtiva ettiği belirtilen bir çalışmadır.

P) Tarih. 1. *ed-Dürerü'l-kâmine* fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 701-800 (1302-1398) yılları arasında vefat eden 4500 kişinin biyografisini içine alan eser Freitz Krenkow (I-IV, Haydarâbâd 1348-1350), Muhammed Seyyid Câdelhak (I-V, Kahire 1385-1386/1966-1967) ve Muhammed Abdülmüid Han (I-VI, Hindistan 1392/1972) tarafından yayımlanmıştır. İbn Hacer'in bu eserine yazdığı zeyli de (*Ze'ylü'd-Düreri'l-kâmine*) Adnân Dervîş neşretmiştir (Kahire 1412/1992). 2. *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-umr*. İbn Hacer'in doğduğu tarihten (773/1372) 850'ye (1446) kadar meydana gelen ve çoğu kendisi tarafından müşahede edilen gelişmeleri, çeşitli kuruluş ve vakıflara dair bilgileri genellikle yıl, ay ve gün sırasıyla ele alıp o tarihlerde vefat eden tanınmış şahsiyetlerin bi-

yografisini veren eser, dönemin bir Mısır tarihi olması yanında İslâm âleminin çeşitli yerlerindeki tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini de ihtiva etmektedir. Tarihi olayları 773 (1372) yılına kadar getiren İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si ile İbn Râfî'in *Vefeyât*'ının zeyli mahiyetindeki esere Süyûtî *Târîhu'l-umr* adıyla bir zeyil yazmış, Muhammed Kemâleddin İzzeddin *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhî li'bni Hacer el-Askalânî* adlı çalışmasında İbn Hacer'in bu kitabındaki metodunu incelemiştir. *İnbâ'ü'l-ğumr*'u önce Muhammed Abdülmüid Han'ın kontrolünde Seyyid Abdullah b. Ahmed el-Alevî yayımlamış (I-IX, Haydarâbâd 1387-1396/1967-1976; Beyrut 1406/1986), ardından Hasan Habeşî, İbn Hacer'in müsvedde halindeki nüshası ile diğer bazı nüshalardan hareketle yer yer açıklamalar yapmak suretiyle eseri neşretmiştir (I-III, Kahire 1389-1392/1969-1972). Kitap daha sonra Muhammed Ahmed Dehmân tarafından çok yönlü fihristler yapılarak tarihçi Abdülbâsîr el-Kenefî ile Bedreddin el-Aynî'nin notlar eklemek suretiyle yayımlanmış da (Dimaşk 1399/1978-79) müellif nüshasına dayanmadığı için muhtelif hatalara düşülmüştür (neşirler hakkındaki değerlendirmeler için bk. M. Kemâleddin İzzeddin, *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhî li'bni Hacer el-Askalânî*, s. 200-207). 3. *Ref'u'l-işr'an kuğâti Mısır*. Mısır'ın fet-hinden IX. (XV.) yüzyılın başına kadar burada kadılık yapanları kronolojik sıraya göre ele alan eser, İbn Dânyâl'in Mısır kadılarını saydığı *Ukûdû'n-nizâm fi men vüllîye Mısır mine'l-hükkâm* adlı şiiri-ne dayandığı için belirtilen dönemde Mısır'da kadılık yapanların tamamını kapsamamaktadır. İbn Hacer'in talebesi İzzeddin el-Hanbelî kitabı alfabetik biçimde yeniden düzenlemiş ve bazı ilâve ve düzeltmeler de yapmış olup çeşitli muhtasarları içinde Sibt İbn Hacer'in *en-Nücûmü'z-zâhire bi-telhîşi Aşbâri kuğâti Mısır ve'l-Kâhire* adlı kitabı en önemlisidir. Zeyilleri arasından da Şemseddin es-Sehâvî'nin *ez-Zeyl'alâ Ref'i'l-işr'adiyya* yayımlanan *Buğyetü'l-ulemâ'* ve'r-ruvât'ı anılabilir. Sibt İbn Hacer tarafından istinsah edilen bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Molla Çelebi, nr. 123, vr. 69-112) bulunan eserden 237-419 (851-1028) yılları arasında kadılık yapan bazı şahsiyetlerin biyografisi alınarak Kindî'nin *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-kuğât*'i ile birlikte basılmış (nşr. R. Guest, Leiden 1912), eser daha sonra Hâmid Abdülmecid, Muhammed Mehdi Ebû Sene,

İbn Hacer
el-Askalânî'nin
Ta'rîfû'l-î'fe
fi ma'rifeti
men 'âşe mi'e adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Köprülü Ktp.,
Fâzıl Ahmed Paşa,
nr. 1629/2)

Muhammed İsmâil es-Sâvî (I-II, Kahire 1376-1380/1957-1961) ve Ali Muhammed Ömer (Kahire 1418/1998) tarafından yayımlanmıştır. 4. *Mâ verede mine'r-rivâye fi'l-Bidâye ve'n-nihâye* (Telhîşü'l-Bidâye ve'n-nihâye). İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinden bazı olayların seçilerek ihtisar edildiği, yer yer ilâveler yapıldığı, bu olaylarda geçen rivayetlerin ve özellikle Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadislerin sıhat derecesinin belirtildiği bir çalışma olup 821'de (1418) tamamlanmıştır. Eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Tarih, nr. 522, vr. 1-77). 5. *Müntekâ min Meğâzi'l-Vâkıdî* (Telhîşu Meğâzi'l-Vâkıdî) (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Tarih, nr. 522, vr. 83-149). 6. *Ta'lik min Târîhi İbn 'Asâkir*. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ından seçilmiş bazı bölümlere ilâveler yapıp ayrıca tasbih edilmek suretiyle meydana getirilen bir eserdir (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Tarih, nr. 522, vr. 150-194). 7. *Tecridü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ındaki biyografilerden *Tehzîbü't-Tehzîb*'de bulunmayanların tesbit edilmesiyle ortaya çıkan alfabetik bir çalışma olup müellifin vefatından on yıl sonra istinsah edilen bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Feyzullah Efendi, nr. 1413). 8. *Ta'rîfû'l-fi'e fi ma'rifeti men 'âşe mi'e* (Ta'rîfû'l-fi'e bi-men [fi men] 'âşe min hâzihî'l-ümme mi'e). "Bugün yaşayanlardan hiçbirisi yüz yıl sonra hayatta kalmayacaktır" meâlindeki hadisten hareketle kaleme alınan risâlesinin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1629/2). 9. *el-İ'lâm bi-men süm-miye Muhammed kable'l-İslâm*. Câhiliye devrinde on beş kişinin Muhammed adıyla anıldığını göstermek üzere yazılmış bir cüz olup müellif bu konudaki tesbitlerini *Fethu'l-bârî*'de (VI, 642-643, [Menâkıb 17]) özetlemiştir. 10. *el-İ'lâm bi-men (fimen) vüllîye Mısır fi'l-İslâm*. Mısır'ın fethinden itibaren burada valilik yapanların ele alındığı eserin üç ciltlik bir yazması Oxford Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (C. Zeydân, III, 176). 11. *İkâme-tü'd-delâ'il 'alâ ma'rifeti'l-evâ'il*. Evâile dair rivayetlerin konularına göre sıralandığı ve senedleri hakkında bilgi verildiği eser 818'de (1415) tamamlanmışsa da temize çekilememiştir. Müellif *el-İşâbe*'de (V, 528) bu çalışmasından söz etmektedir. 12. *Müntekâ min Târîhi İbn Haldûn*. 13. *el-Kaşdû'l-aḥmed fimen künyetühû Ebû'l-Fazl ve ismühû Aḥmed*. İbn Hacer bu çalışmasında kendisi gibi adı Ahmed, künyesi Ebû'l-Fazl olan

şahsiyetleri bir araya getirmiştir. 14. *en-Nebe'ü'l-enbeh fi binâ'i'l-Ka'be*. el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî için 822'de (1419) yazılmıştır.

İbn Hacer'in tarih çalışmaları arasında sayılabilecek olan *Kitâbü'l-Muḥammerin* ile (İbn Hacer, *el-İşâbe*, VI, 369) *Kitâbü Men câveze'l-mi'e* adlı eseri (a.g.e., VI, 395) muhtemelen aynı çalışmadır. Onun ayrıca, İbnü'l-Adîm'in *Buḡyetü't-taleb*'ine İbn Hatîb en-Nâsiriyye tarafından yazılan *ed-Dürü'l-munteḥab fi (tekmileti) Târîhi Haleb* adlı zeyle birçok ilâvede bulunduğu belirtilmektedir. *Şerhu Nazmi's-sire li'l-İrâki* ise (Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 49) İrâki'nin, Hz. Peygamber'in hayatını ve şemâilini 1000 beyitte ele aldığı *ed-Dürerü's-seniyye* (*Nazmü'd-düreri's-seniyye*) *fi's-siyeri'z-zekiyye* adlı eserine İbn Hacer tarafından yazılan bir şerh olmalıdır.

R) Dil ve Edebiyat. 1. *Dîvânü şîrihi'l-kebîr* (*Manzûmü'd-dürer*). Bir nüshası Escurial Library'de (nr. 444), bu nüshadan alınan mikrofilmli Mektebetü'l-mecma'i'l-ilmîyi'l-İrâki'de (nr. 179) bulunmaktadır. Müellif bu divandan yaptığı seçmeleri *Ḍav'ü's-şihâb* adıyla bir araya getirmiş olup (İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses*, III, 87) bazı kaynaklarda sözü edilen küçük divanı da muhtemelen bu eserdir. 2. *es-Seb'atü (es-Seb'u's-seyyâre (es-Seb'atü's-seyyâre en-neyyirât)*. İbn Hacer'in *Ḍav'ü's-şihâb*'dan veya büyük divanından (İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, II, 27-28; *Keşfü'z-zunûn*, I, 765; II, 977) derleyerek 811'de (1408) tamamladığı üçüncü divanı olup yedi bölümden meydana gelen eserin ilk altı bölümünün yedişer gazel ihtiva etmesi sebebiyle *el-Müsebbi'ât* veya bazı kaynaklarda büyük divanının adı olduğu belirtilen *Manzûmü'd-dürer* adıyla da anılmaktadır. Subhî Reşâd Abdülkerim tarafından yayımlanan eserin (Tanta 1410/1990) sonunda Zeynüddin el-İrâki için İbn Hacer'in yazdığı otuz dokuz beyitlik bir mersiye yer almaktadır. Seyyid Ebû'l-Fazl, bu yedi bölümü divanın çeşitli nüshalarından ve matbu eserlerde dağınık halde bulunan parçalardan derleyerek *Dîvânü'l-'allâme el-muḥaddis el-imâm Ebi'l-Fazl Şihâbid-dîn Aḥmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî* adıyla yayımladığı gibi (Haydarâbâd-Dekken 1381/1962) "İbn Hacer: His Times and His Life" adlı makalesinde (IC, XXXII/1, s. 28-45) İbn Hacer'in dönemini ve eserlerindeki şiirin temel niteliklerini incelemiştir. Şehâbeddin Ebû Amr ise İbn Hacer'in divanını *Ünsü'l-hacer fi ebyâtı İbn*

Hacer adıyla şerhetmiştir (Beyrut 1409/1988). 3. *Müsâmirü's-sâhir ve müsâhirü's-sâmîr (et-Tezkiretü'l-edebîyye)*. 794 (1392) ve 795 (1393) yıllarında çeşitli divanlardan ve edebî eserlerden derlenen ve müellifin el yazısıyla kırk cilt hacminde olduğu belirtilen bu çalışma Yemen Meliki el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas er-Resûlî'ye hediye edilmiştir. 4. *Ḳaḏa'l-ayn min nazmi gurâbi'l-beyn*. Eserde, Aynî'nin *es-Seytû'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed* adlı kitabında vezinleri bozuk 400 kadar beyit doğru şekilleriyle bir araya getirilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1316-1317). 5. *Celebü Haleb*. Müellifin 836'da (1433) Halep'e yaptığı seyahat sırasında derlediği çeşitli bilgileri ihtiva eden dört cüz hacminde bir seyahatnâmedir. 6. *ed-Dürerü'l-muḍiyye min fevâ'idü'l-İskenderiyye*. İbn Hacer'in 797 (1395) yılı sonlarında İskenderiye'ye yaptığı seyahat esnasında elde ettiği rivayetleri, çeşitli bilgileri, şiirleri ve mektuplaşma örneklerini bir cüz halinde derlediği bir eser olup kendisine ait bazı şiirler de ihtiva etmektedir. 7. *Urcûze fi Vefeyâtü'l-a'yân li'z-Zehabi* (*Nazmü Vefeyâtü'l-a'yân li'z-Zehabi, Nazmü vefeyâtü'l-muḥaddisîn*). Zehebî'nin 1-700 (622-1300) yıllarına ait *el-İşâre ilâ vefeyâtü'l-a'yân ve'l-müntekâ min Târîhi'l-İslâm*'ı bu eserle nazma çekilmek istenmişse de çalışma ancak 201 (816-17) yılına kadar getirilebilmiştir. 8. *ez-Zeyl 'alâ mâ cema'ahû el-Beşteki min nazmi İbni Nübâte* (*el-İtirâf ve'l-istidrâk 'alâ men cema'a Divâne İbn Nübâte el-Mısrî*).

İbn Hacer'in, 795 (1393) yılında aruzla ilgili beyitleri şerhettiği *Muḥtaşarü'l-'arûz'u* (*Muḳaddime fi'l-'arûz*), *Nüzhetü'n-nevâziri'l-mecmû'a fi'l-muḥallâ ve'n-nevâdiri'l-mesmû'a* adlı (Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân*, s. 48) tamamlamadığı bir eseri, ayrıca *es-Sehlü'l-menî' fi şevâhidi'l-bedî'*, *el-Munteḥab min Kitâbi'l-Edeb* ve *el-Kaşdû'l-bâdî beyne'l-merâcî ve'l-bâdî* adlı çalışmalarının bulunduğu kaydedilmektedir.

S) Sorular ve Cevaplar. 1. *Fetâvâ'l-Hâfız İbn Hacer el-'Askalânî fi ahvâli'l-kubûr ve ehvâli'n-nüşûr*. Ölünün kabir ve âhiret hayatıyla ilgili yirmi sekiz sorunun kısa cevaplarını ihtiva eden risâle Delhi (1872), Kahire (1408/1987) ve fetvaların kaynakları gösterilmek suretiyle Muhammed b. Abdülhakîm el-Kâdî tarafından yine Kahire'de (1407/1987) yayımlanmıştır. Müellifin benzer konularda sorulan otuz iki soruya verdiği daha uzun cevapları içine alan fetvalarını da *Fetâvâ el-*

Hâfız İbn Hacer el-‘Askalânî: kısmü'l-‘akide adıyla Muhammed Tâmir neşretmiştir (Tanta 1410/1989). Onun *Risâle fi su‘âli'l-meyyit fi'l-kabr, el-Cevâbü’s-şâfi‘ani’s-su‘âli’l-hâfi* adlarıyla anılan eserlerinin de aynı veya benzer risâleler olması muhtemeldir. Müellifin 108 hadisi ihtiva eden *Ahvvâlü'l-meyyit min hîni’l-ihtizâr ile’l-haşr* (nşr. Yüsrâ Abdülganî el-Büşrâ, Kahire 1409/1989) adlı eseri de burada anılmalıdır. Müminin ölüm sonrası haline dair yirmi sekiz soruyu ve cevaplarını ihtiva ettiği ve iki yazmasının günümüze geldiği belirtilen (Brockelmann, GAL, II, 82-83) *el-Es’iletü’l-müfide ve’l-ecvibetü’l-‘adide*, aynı konudaki elli dokuz soruya verdiği cevapları içine alan ve Milano Ambrosiana’da bulunan bir diğer risâlesi de (Brockelmann, GAL Suppl., II, 75) onun aynı tür eserlerindedir. 2. *el-Ecvibetü’l-vâride ‘ani’l-es’iletü’l-vâfide min Haleb (el-Ecvibetü’l-celiyye ‘ani’l-es’iletü’l-Halebiyye, Tertibü’l-mübhemât ‘ale’l-ebvâb)*. *Şaḥih-i Buḥārî*’deki bazı hadislerde müphem ifadelerle zikredilen şahısların kim olduğu, bir kısım muallak rivayetlerin hangi hadis kitaplarında mevsûl olarak rivayet edildiği, bazı olayların hangi yılda meydana geldiği gibi hususlarda hocası Burhâneddin el-Halebî’nin oğlu Ebû Zer el-Halebî’nin kendisine sorduğu kırk kadar soruya verdiği cevapları ihtiva eden eser, Ebû Yahyâ Eşref el-Fîşâvî (Tanta 1412/1992) ve *İkmâlü mübhemâtü’l-Buḥârî ve fevâ’id li-Fetḥi’l-bârî el-ma’rûfe bi’smi’l-Ecvibetü’l-vâride ‘ani’l-es’iletü’l-vâfide* adıyla Amr Ali Ömer (Dımaşk-Beyrut 1415/1994) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Cevâbü su‘âl fimen ‘âşe ba’de’l-mevt (el-Baḥş ‘an aḥvâl-i’ba’s)* (Dârü’l-kütübü’l-Mısıriyye, Mecmua, Hadis, nr. 1559; Dârü’l-kütübü’z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 1075, hadis 284, vr. 17-19). 4. *Es’ile min ḥaṭṭi’s-Şeyḥ İbn Hacer el-‘Askalânî ve’l-cevâb ‘aleyhâ*. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî tarafından derlenen eseri Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfi‘i *el-İmtâ‘ bi’l-erba‘îne’l-mütebâynetü’s-sema‘* ile birlikte neşretmiştir (Beyrut 1418/1997). 5. *Su‘âl ile’l-ulemâ‘ ‘ani’l-mü’erriḥ ellezî yezkürü terâcûme’n-nâs ‘alâ mâ ya’lemü minhâ min ḥayr ve şer ve icâbetü’l-ulemâ‘ ‘aleyhâ ve evvelühüm İbn Hacer el-‘Askalânî*. Haydarâbâd Âsafiye Kütüphanesi’nde bir nüshası vardır (Mecmua, nr. 44). 6. *el-Cevâbü’l-celil ‘an ḥükmi (ziyâreti) beledi’l-Halil (el-Binâ‘ü’l-celil bi-ḥükmi beledi’l-*

İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı eserinin ilk sayfası (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1629/2)

Halil). Temîm ed-Dârî ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Ebû Hind ed-Dârî'nin biyografisine dair bir cüzdür. Brockelmann'ın (GAL, II, 82) adını *Cevâbü es'ile tete'allâk bi'l-hadiş fi vakfi beledi'l-Halil 'alâ Temîm* (Brockelmann'a göre *Temîn*, bk. a.g.e., a.y.) ed-Dârî adıyla kaydettiği eserinin Berlin'de Staatsbibliothek'te (nr. 1589) ve British Museum'da (nr. 1468/2) birer nüshası bulunmaktadır.

Bazı hadislerin sağlamlık derecesini öğrenmek amacıyla sorulan sorulara İbn Hacer'in verdiği cevapları ihtiva eden *el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı risâleler de vardır. Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha (Beşir Ağa [Eyüp], Mecmua, nr. 142, vr. 22-24) on dört, Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshalar (Mecmua, nr. 1629, vr. 47-51, 53-59; nr. 1630, vr. 133-140) sırasıyla dört, on iki ve üç, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüsha (AY, nr. 2461, vr. 25-27) yirmi dokuz soruya verdiği cevapları içine alır. Onun *el-Ecvibetü'l-müşerrika 'ani'l-es'iletü'l-müferrika* adlı eseri de (*Keşfü'z-zunûn*, I, 12) burada anılmalıdır.

Ş) Diğer Eserleri. 1. *Dîvânü'l-Huṭabi'l-Ezheriyye*. Rebîülevvel 817'den (Haziran 1414) Şevval 820'ye (Kasım 1417) kadar Ezher Camii'nde okuduğu otuz yakın hutbesini ihtiva etmektedir (Bulak 1301). 2. *Zeyl 'alâ Zeyli'l-Hüseynî*. Zehebî-

nin *el-‘İberî* üzerine Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin yazdığı zeylin devamı mahiyetinde olup 763 (1362) yılından başlanmaktadır. 3. *Müntehabü Târîhi Kazvîn*. 836'daki (1433) Halep seyahati sırasında Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî'nin *et-Tedvîn fi târîhi Kazvîn* adlı eserini birkaç "kürrâse" halinde ihtisar ettiği bir çalışmadır. İbn Hacer'in ayrıca 795'te (1393) tamamladığı belirtilen *Muḥtaşaru Telbîsi İblîs li'bni'l-Cevzî, Dîvânü'l-ḥuṭabi'l-Kılâ'iyye, el-Mecma'u'l-‘âm fi âdâbi's-şarâb ve't-ta‘âm ve duḥûli'l-ḥammâm, Cüz' fi ḥarbi'r-remel, Risâle fi ta'addüdi'l-Cum'a bi-belde vâhîde* adlı eserleri vardır.

İbn Hacer'e Nisbet Edilen Eserler. 1. *el-Münebbihât (el-Münebbihât 'ale'l-isti'dâd li-yevmi'l-mî'âd [me'âd] li'n-nuşḥ ve'l-vedâd)*. İbn Hacer'le ilgisi bulunmakla beraber *Münebbihâtü İbn Hacer* adıyla çeşitli baskıları bulunan kitabı (Bombay 1270/1853; İstanbul 1315/1899, 1322/1904; İzmir 1963; İstanbul 1974) Kâtib Çelebi Zeynükdât Ahmed b. Muhammed el-Hicci'ye nisbet etmiş olup (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1848) eser muhtemelen Şehâbeddin İbn Hicci (ö. 816/1413) tarafından kaleme alınmıştır (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 481). Yanlışlığın ise İbn Hicci kelimesinin İbn Hacer şeklinde okunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Eser bazı yazmalarında İbn Hacer el-Mekkî'ye izâfe edilmektedir (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-‘Askalânî*, I, 681). İbn Hacer'e nisbet edilen *el-İsti'dâd ḳable'l-fevt fi nuşreti melekî'l-mevt* de (Brockelmann, GAL, II, 82) aynı kitabı hatırlatmaktadır. Lahor (1889, 1897), Kazan (1904), Kanpûr (1284, 1890), Delhi (1282), İstanbul (1315), Tanta (1978) ve Beyrut'ta (1980, 1983) basılan *el-Münebbihât* Ömer ed-Dîrâvî (?), Ebû Hacerle (Beyrut 1974) ve Âdil Ebû'l-Meâtî (Kahire 1986) tarafından tahkik edilerek *el-İsti'dâd li-yevmi'l-me'âd* adıyla yayımlanmıştır (yazma nüshaları ve üzerinde yapılan diğer çalışmalar için bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 74). 2. *Ğirâsü'l-Esâs*. Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğa* adlı Arapça mecazlar sözlüğünden sadece mecazi mânalar ihtisar edilerek meydana getirilen eser Tevfik Muhammed Şâhîn tarafından yayımlanmış olup (Kahire 1411/1990) Şâkir Mahmûd Abdülmün'im eserin İbn Hacer'e nisbet edilen kitaplarından biri olduğunu söylemektedir (*İbn Hacer el-‘Askalânî*, I, 668-670). Brockelmann'ın zikrettiği (GAL, I, 84) *Muḥtaşaru*

rû'l-Esâs bu eserin muhtasarı olmalıdır. 3. *en-Nühâbü'l-celîle fi'l-huṭabî'l-cezîle*. Altmış bir hutbeyi ihtiva eden çalışma (Kahire 1310) İbn Hacer'in eserlerinin zikredildiği hiçbir kaynakta geçmemektedir (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Asḳalânî*, I, 609-610). 4. *el-Es'iletü'l-fâ'ika bi'l-ecvibeti'l-lâ'ika* (nşr. Muhammed İbrâhîm Hafızürrahman, Bombay 1410).

İbn Hacer'e nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *'Aşeretü'l-İşretü'l-âşir* (Keşfü'z-zunûn, II, 1141); İbn Hişâm'ın *Ḳavâ'idü'l-İ'râb*'ının muhtasarı olduğu söylenen *'Aynü'l-Ḳavâ'id*; *Beyânü mâ aḥrecephü'l-Buḥârî'âliyen 'an şeyḥ aḥ-rece zâlike'l-hadîs aḥadü'l-e'imme 'an vâhid 'anh* (Abdülhay el-Kettânî, I, 335); *Cemâlü'l-ḳurrâ'* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75); *Cüz' fi esmâ'i'l-müdellesîn*; *Cüz' Ḳışṣatî (Ṭurukuḥi hadîsî) Hârût ve Mârût*; Corcî Zeydân'ın on iki cilt olup Leknev'de (1253) ve Lahor'da (1888) basıldığını ileri sürdüğü hadise dair *ed-Dîbâce* (Âdâb, III, 176; Ziriklî, I, 178); *ed-Dürer fi'n-nafaḳatî'l-ḳalîle*; *ed-Dürü'l-manzûm* veya *el-Mu'aşşerât* (Brockelmann, *GAL*, II, 84); *Edebü'z-zayf ve'l-muḳayyif* (Brockelmann, *GAL*, I, 83); *Esne'l-meṭâlib fi ṣalâtî'l-eḳârib* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 76); *Fihrist müsta'cel* ve *'ulâle müteḥammil* (Abdülhay el-Kettânî, II, 930); *Hadîşü Ahmed b. Huzeyme* (bu eserden yapılmış seçmeler için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 75); *el-Ḥişâlü'l-vâride bi-hüsni'l-ittisâl*; *el-İhlâs* (eserden yapılmış seçmeler için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 75); *el-İlhâmü's-şâdûr 'anî'l-in'âmî'l-vâfir*; *İrşâdû'l-İbâd* (Brockelmann, *GAL*, II, 76); *İlsâku 'uvârî'l-heves li-men lem yef-hemî'l-izṭrâb fi hadîşî'l-besmele 'an Enes* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75); *İsnâdü'l-ḥamse* (Brockelmann, *GAL*, II, 76); *İttibâ'u'l-eşer fi riḥleti İbn Hacer*; hadise dair olup Bâlizâde Mustafa Efendi ve daha başkaları tarafından şerhedildiği söylenen *el-Ḳuşârâ* (Keşfü'z-zunûn, II, 1327); Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ* adlı eserini kaleme alırken çok faydalandığı anlaşılan (I, 6, 7, 8) *el-Le'âlî'l-menşûre fi'l-eḥâdişî'l-meşhûre*; *Menâkıbü's-Şeyḥ Ebi'l-'Abbâs Ahmed el-Harrâr*; İrâkî'nin *el-Mevridü'l-henî fi'l-mevlidi'n-nebî* adlı eserine yazılmış muhtasar (Brockelmann, *İbn Hacer*'in bu konudaki eserinin adının *Mevlidü'n-nebî* olduğunu, günümüze gelen şerh ve hâşiyelerinin bulunduğunu söylemektedir, bk. *GAL*, II, 83;

Suppl., II, 74); *el-Muḡnî fi zabṭî'l-esmâ' ve'l-ensâb* (Medine, el-Mektebetü'l-Muhammediyye'de [Esmâ'ü'r-ricâl, nr. 4] bir nüshasının bulunduğu kaydedilmektedir: Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75); *Muḥtaşarü't-Tenbîh*; *Müntehab laṭif min Kitâbi'l-Meslât li-Ebî Ḥayyân*; *Müntehabü Riḥleti İbn Rüşeyd*; *Müntekâ Zevâ'idü'l-elḡâz li'l-Ḡazzî*; *Riḥle min Mısr ilâ Dimaşk*; *Risâle fi ḥaḳḳi'l-eḥâdiş* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 76); *er-Risâletü'l-ḡarriyye ('izziyye, ḡazziyye) fi'l-ḥisâb*; *Risâle fi'l-cevâb 'an es'ile 'urizat 'aleyh* (Brockelmann, *GAL*, II, 76); *Ebü'l-Feth el-Kâhîrî'nin Şebet*'inden derlendiği söylenen (*Hediiyetü'l-ârifin*, I, 129) *Sülve fi ḥaberi Kilve* (*Sülvet şebetü Kilvet*; benzeri için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 539); *es-Sîre (es-Siretü'n-nebeviyye)*; *Abdülḡanî el-Ezdi'nin Müstebihü'n-nisbe*'sinin üzerine yazıldığı söylenen *Tavziḥu'l-Müstebih*; *Tuḥfetü ehli't-tahdiş 'an şüyûhi'l-hadîs* (Ziriklî eserin üç cilt olduğunu söylemektedir, *el-A'lâm*, I, 178; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75); *Târîḥu'l-Medîneti'l-münevvere* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75); *Tercemetü'n-Nevevî*; *Tercemetü es-Seyyid Ahmed el-Bedevî* (Brockelmann, *GAL*, I, 83). Ayrıca İbn Hacer'in hiçbir kaynakta zikredilmeyen *Ġâyetü'n-nef' fi şerḥi temşîli'l-mü'min bi-hâşṣatî'z-zer'* adlı bir eserinin yayımlandığı (Kahire 1358/1940) kaydedilmektedir (Sâlihîyye, II, 152).

Müellifleri bilinen bazı eserler de İbn Hacer'e nisbet edilmiştir. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin *el-Fethu'l-mevâhibi fi menâkıbi's-Şâfi'i'si* (bazı kaynaklarda *el-Fethu'l-Vehbî fi menâkıbi's-Şâtibi* adıyla geçmektedir, bk. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Asḳalânî*, I, 678), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Zeyd el-Mevsilî'nin (ö. 870/1465-66) *Meḥâsinü'l-mesâ'î fi menâkıbi'l-İmâm Ebî 'Amr el-Evzâ'î'si*, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Ecvibetü'z-zekiiyye 'an te'ḥiri'l-'amel ve taḳdimü'n-niyye'si* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 75), yine İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şerḥu'l-İrşâd*'ı (Keşfü'z-zunûn, I, 69), muhtemelen yine İbn Hacer el-Heytemî'ye ait olan *Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc*'ı bunlardan bazılarıdır.

İbn Hacer'in hayatı ve eserlerine dair talebesi *Seḥâvî el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti şeyḥi'l-İslâm İbn Hacer* adıyla bir kitap kaleme almış (nşr. Hâmid Abdülmecîd, Tâhâ ez-Zeynî, Kahire 1406/

1986), bu kitap İbn Hacer üzerinde yapılan bütün araştırmalara kaynak teşkil etmiştir. Sabri Hâlid Kavaş (Sabri Khalid Kawash), *Ibn Hajar al-Asḳalânî (1372-1449 A.D.): A Study of the Background, Education and Career of a 'Âlim in Egypt* adlı doktora çalışmasında (Princeton University, 1969) İbn Hacer'in ilmi kişiliğini incelemiş, Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Asḳalânî ve dirâsetü muşannefâtihî ve menhecihî ve mevâridihî fi Kitâbi'l-İşâbe* (I-, Bağdat, ts. [Dârü'r-risâle]; I-II, Beyrut 1417/1997) adlı doktora tezinde İbn Hacer'in hayatını ve özellikle eserlerini geniş şekilde araştırmış, Abdüssettâr eş-Şeyḥ de *el-Ḥâfız İbn Hacer el-Asḳalânî emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs* (Dimaşk 1412/1992) adıyla bir eser yazmıştır. Âftâb Ahmed Rahmânî, "The Life and Works of Ibn Hajar al-Asḳalânî" adlı makalesinde (bk. bibl.) onun hayatı ve eserleri, Muhammed Kemâleddin İzzeddin *et-Târîḥ ve'l-menhecü't-târîḥ li'bn Hacer el-Asḳalânî* adlı kitabında (Beyrut 1404/1984) hayatı ve özellikle *İnbâ'u'l-ḡumr*'daki metodu üzerinde durmuş, *İbn Hacer el-Asḳalânî mü'erriḥen* adlı çalışmasında ise (Beyrut 1407/1987) bir önceki eserini özetlemiştir. Abdurrahman el-Bûsîrî de İbn Hacer'le Bedreddin el-Aynî arasındaki ihtilâfa dair *Mübtetkirâtü'l-le'âlî ve'd-dürer fi'l-muḥâkemeti beyne'l-'Aynî ve'bni Hacer*'i kaleme almıştır (nşr. Süleyman Muhammed er-Rûbî-Hâdî Arefe, Trablusgarp 1959; Kahire 1401/1981). İbn Hacer'in muhaliflerinden Ale-müddin Sâlih b. Ömer el-Bulkinî'nin *el-Fücer ve'l-bücer fi tercemeti İbn Hacer* adlı bir kitap yazdığı (Keşfü'z-zunûn, I, 618), Abdullah b. Zeynüddin b. Ahmed el-Busravî eş-Şâfiî'nin İbn Hacer'in biyografisine dair *Cümânü'd-dürer* adlı bir eser kaleme aldığı (Murâdî, III, 87) ve bu eserin Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunduğu (Ziriklî, IV, 88) zikredilmiştir. Brockelmann, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Mukrî el-Fâsî'nin *Tenâsüku'd-dürer fi tercemeti İbn Hacer* adıyla bir eser kaleme aldığını, bunun da muhtemelen Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hâc eş-Şâtibî tarafından *el-Cümân min muḥtaşari Aḥbârî'z-zamân* adıyla ihtisar edildiğini ileri sürmekteyse de (*GAL Suppl.*, II, 73) bu muhtasarın Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin *Aḥbârü'z-zamân*'ı ile ilgili bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır (Muhammed Kürd Ali, III [1971], s. 239-240).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), II, 168-169, 483-489; V, 193; VII, 463-464, 506, 531; VIII, 197-198, 441, 554, 580-581, 611; IX, 375, 430-431; X, 185; XI, 13; a.mlf., *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1415/1994, I, 79-201, 434; II, 27-81, 294-351, 483, 559-571; III, 120-122, 196, 256; a.mlf., *İntikâdû'l-i'tirâz fi'r-red 'ale'l-'Aynî fi şerhi'l-Buhârî* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî – Subhî es-Sâmerrâî), Riyad 1413/1993, I, 79; a.mlf., *İnbâ'u'l-ğumr*, I, 3-4; VIII, 39; a.mlf., *Tagliku't-ta'lik 'alâ Şahîhi'l-Buhârî* (nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî), Beyrut-Dimaşk 1405/1985, tür.yer.; ayrıca bk. nesredenin girişi, I, 23-250; a.mlf., *Ta'cîlû'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâlî'l-e'immeti'l-erbâ'a* (nşr. İkrâmullah İmdâdû'l-Hak), I-II, Beyrut 1416/1996; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 369, 395; a.mlf., *Tebşîrû'l-müntebih*, I, 414-415; IV, 1511-1513; a.mlf., *Tevâli't-te'sîs* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, s. 49; a.mlf., *Divânû'l-Hâfîz İbn Hacer el-'Askalânî* (nşr. Subhî Reşâd Abdülkerîm), Tanta 1410/1990, s. 19-71; a.mlf., "Fetvâ fi kitâbeti'l-târîf" (nşr. Fuâd Seyyid, MMA, II/1, [1375/1956] içinde), s. 162-177; Begavî, *Meşâbihu's-sünne* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd.ğr.), Beyrut 1407/1987, nesredenin girişi, I, 77-96; Fâsî, *Zeylû't-Takyyid fi ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1410/1990, I, 352-357; Takyyüddin İbn Fehd, *Lahzû'l-elhâz* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabî* içinde), Haydarâbâd 1376/1956 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), s. 326-343; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, II, 16-32; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemû's-şüyûh* (nşr. Muhammed ez-Zâhî – Hamed el-Câsir), Riyad 1982, s. 70-78; Şehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemetü şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-'Askalânî* (nşr. Hâmid Abdülmecîd – Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1406/1986; a.mlf., *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 36-40; X, 315-317; a.mlf., *et-Tibrû'l-mesbûk fi zeyli's-Sûlûk*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezher), s. 230-236; a.mlf., *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-İşr* (nşr. Cûde Hilâl – M. Mahmûd Subh), s. 75-89; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 363-366; a.mlf., *Nazmû'l-'ikyân*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), s. 45-53, 179; a.mlf., *Tedribü'r-râvî*, II, 298; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 412-415; İbn İyâs, *Bedâ'i'uz-zuhûr*, II, 268-270; İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye* (nşr. M. Ahmed Dehmân), Dimaşk 1400/1980, II, 454-457; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 64-72; Keşfü'z-zunûn, I, 7, 8, 12, 21, 24, 28, 58, 60, 69, 106, 116, 117, 126, 157, 162, 167, 170-171, 175, 195, 200, 204, 215, 228, 237, 245, 254, 257, 292, 301, 305, 307, 339-340, 354, 363, 375, 400, 418, 420, 421, 464, 465, 503, 508, 545-548, 551, 552, 555, 600, 608, 618, 705, 706, 748, 751, 765, 835, 838, 877, 909, 919, 930, 935; II, 961, 977, 990, 1039, 1052, 1062, 1097, 1141, 1162, 1275, 1295, 1296, 1316-1317, 1327, 1328, 1351, 1481, 1510, 1511, 1541, 1548, 1604, 1660, 1684, 1691, 1697, 1714, 1792, 1822, 1830, 1840, 1842, 1848, 1856, 1860, 1917, 1923, 1932, 1936-1937, 1945, 2003, 2030, 2036; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 272; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Ahmed el-Kalâsî), Kahire, ts. (Dâru't-Türâsî), I, 6, 7, 8; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, III, 87; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli'*, I, 87-92; Keşmirî, *Feyzû'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Bu-*

hârî, Kahire 1357/1938, I, 38; *Hediyetü'l-'âri-
fin*, I, 128-130; *İzâhu'l-meknûn*, I, 69; Serkis, *Mu'cem*, I, 77-81; Brockelmann, *GAL*, I, 82, 84, 445; II, 81-84, 91; *Suppl.*, I, 777; II, 73-76, 617; M. Mustafa Ziyâde, *el-Mü'errihûn fi Mısr fi'l-karni'l-hâmis 'aşer el-milâdî*, Kahire 1954, s. 17-20; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fi 'ahdi'l-Moğol ve'l-Türkân*, Bağdad 1376/1957, I, 233-236; Abdurrahman el-Bûsîrî, *Mubtekirâtü'l-le'âli ve'd-dürer fi'l-muhâkemeti beyne'l-'Aynî ve'bni Hacer* (nşr. Süleymân Muhammed er-Rûbî – Hâdî Arefe), Trablusgarp 1959; Sezgin, *GAS*, I, 122, 128-129; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 321-337; II, 881-882, 930, 990; Münecid, *Mu'cem*, I, 12-13; II, 19-20; M. Abdullah İnân, *Mü'errihû Mısrî'l-İslâmiyye ve meşâdirü't-târîhi'l-İslâmiyye*, Kahire 1388/1969, s. 105-114; Sabri Khalid Kawash, *İbn Hajar al-Asqalânî (1372-1449 A. D.): A Study of the Background, Education and Career of a 'Âlim in Egypt* (doktora tezi, 1969), Princeton University; Elbânî, *Mahtûtâtı*, s. 43-45, 185; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 174-177; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), I, 178-179; IV, 88; VI, 120; M. Kemâled-din İzzeddin, *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhi li'bn Hacer el-'Askalânî*, Beyrut 1404/1984, s. 200-207; a.mlf., *İbn Hacer el-'Askalânî mü'errihen*, Beyrut 1407/1987; Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrûddin el-'Aynî ve eseruhü fi 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut 1407/1987, s. 225-250; Muhammed İsâm Arrâr el-Hüseynî, *İthâfû'l-kârî bi-ma'rifeti cühûd ve a'mâlî'l-'ulemâ' 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1407/1987, s. 121; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemû'l-muşannefâtü'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991; Abdüsettar eş-Seyh, *el-Hâfîz İbn Hacer el-'Askalânî emirü'l-mü'minîn fi'l-hadîs*, Dimaşk 1412/1992; Sâlihiyye, *el-Mu'cemû's-sâmil*, II, 141-158; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstet-rafe* (Özbek), s. 173; ayrıca bk. İndeks, s. 467; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'Askalânî ve dirâsetü müşannefâtihî ve menhecihî ve mevâridihî fi kitâbihi'l-İşâbe*, I-II, Beyrut 1417/1997; a.mlf., "Şâiriyyetü İbn Hacer el-'Askalânî", *Mecelletü'l-bahşi'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, II, Mekke 1979, s. 147-165; Jacqueline Sublet, "Les maitres et les études de deux traditionnistes de l'époque mamelouke", *BEO*, XX (1967), s. 7-99; Abdülhamîd M. el-Besyûnî, "el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye", *el-Va'yû'l-Muhammedî*, VI/69 (1970), s. 72-84; Muhammed Kürd Ali, "Kitâbü'l-Cümân", *MMLADm.*, III (1971), s. 239-240; Aftab Ahmed Rahmani, "The Life and Work of Ibn Hajar al-Asqalânî", *JC*, XLV/3 (1971), s. 203-212; XLV/4 (1971), s. 275-293; XLVI/1 (1972), s. 75-81; XLVII/3 (1973), s. 257-273; Abdürrezzâk Kâsım, "Menhecü İbn Hacer fi kitâbihi Hedyi's-sârî", *Âdâbû'r-râfi'deyn*, XI, Musul 1979, s. 361-403; Claude Gilliot, "Textes arabes ancien édité en Égypte au cours des années 1992 à 1994, 1994-1996", *MIDEO*, XXII (1994), s. 314-315; XXIII (1997), s. 343, 354, 389-390, 419; Muhammed Abdurrahman el-Ehdel, "Eğvâ' 'alâ Nüzheti'l-elbâb fi'l-elkâb li'l-hâfîz İbn Hacer el-'Askalânî", *Âlemü'l-kütüb*, XVII/6, Riyad 1418/1997, s. 483-489; C. Van Arendonk, "İbn Hacerü'l-Askalânî", *İA*, V/2, s. 735-737; F. Rosenthal, "İbn Hacıar al-'Askalânî", *El'2* (Fr.), III, 799-802; Asri Çubukçu, "Çakmak, el-Melikü'z-zâhir", *DİA*, VIII, 193; Abbas Zeryâb, "İbn Hacer-i 'Askalânî", *DMBİ*, III, 319-331.

M. YAŞAR KANDEMİR

İBN HACER el-HEYTEMÎ

(ابن حجر الهيتمي)

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed
b. Muhammed b. Muhammed
el-Heytemî es-Sa'dî
(ö. 974/1567)

Şâfiî fakihî,
muhaddis ve edip.

Aslen Mısır'ın Aynişems yakınlarındaki Selmünt nahiyesinden olup atalarının daha sonra yerleştiği Garbiyye bölgesindeki Mahalletü Ebi'l-Heytem (Heyâtîm) köyünde dünyaya geldi. Doğum tarihi olarak kaynaklarda 899 (1494) ve 911 (1505-1506) yılları da verilmele birlikte doğrusu kendi *Mu'cem*'indeki bir kayıttan anlaşıldığı üzere (Abdülkâdir el-Ayderûsî, s. 262; Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, s. 28) 909 (1503-1504) yılıdır. Mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinin soyu ensara kadar uzandığı için Ensârî nisbesiyle de anılmaktadır. Büyük dedelerinden birine çok az konuşması sebebiyle "Hacer" (taş) lakabı takılmış, onun soyundan gelenler de İbn Hacer diye anılmıştır.

Küçük yaşta babasını kaybeden İbn Hacer ilk öğrenimini, babasının şeyhi olan sûfî İbn Ebû'l-Hamâil ve onun talebesi Şemseddin eş-Sinnâvî'den gördü. Kur'an'ı ezberledikten sonra Şinnâvî'nin himayesinde önce Tanta'ya, ardından Kahire'ye giderek (924/1518) tahsiline Ahmediyye Medresesi'nde ve Ezher'de devam etti. Zekeriyyâ el-Ensârî, Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî, Ebû'l-Hasan el-Bekrî es-Siddîkî, Abdülhak b. Muhammed es-Sünbâtî, İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî ve Resûletü'l-bâ Şehâbeddin İbnü's-Sâig gibi âlimlerden ders okudu. Başta Nevevî'nin *Minhâcû'l-tâlibîn*'i olmak üzere çeşitli metinleri ezberleyen İbn Hacer daha yirmi yaşında iken fetva ve ders vermek üzere hocalarından icâzet aldı. Tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz, kelâm, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser verecek seviyeye ulaştı. 933 (1527) ve 937'de (1531) yaptığı hac ziyaretlerinin ardından bir süre Mekke'de kaldı. 940'ta (1534) üçüncü hac ziyareti için gittiği Mekke'ye yerleşti. Günlerini Harem-i şerif'te ders ve fetva vermeye, ayrıca eser yazmaya hasretti. "Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn, Müftü'l-İrâkeyn" gibi lakaplarla tanındı. Kendisine İslâm